

SOPRONI SZEMLE

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM - NÉMET-MAGYAR EGYÜTTÉLÉS

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:
a Soproni Szemle Alapítvány

Főszerkesztő: MOLLAY KÁROLY

Szerkesztőbizottság:

BIRCHER ERZSÉBET, DOMONKOS OTTÓ, GRÜLL TIBOR, HÁRS JÓZSEF titkár, olvasó- és
technikai szerkesztő, HORVÁTH ZOLTÁN, KÖRNYEI ATTILA, KUBINSZKY MIHÁLY, METZL
JÁNOS, SARKADY SÁNDOR, TURBULY ÉVA

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.

Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.

Felelős kiadó Dr. Ádám Antal. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II.

NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Tóth Imre: A németiség
helye és megítélése Sopronban 1918 és 1941 között*

[219](#)Tóth Imre: A németiség helye és megítélése Sopronban 1918 és 1941 között⁽¹⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / A háború végétől a
népszavazásig

A háború végétől a népszavazásig

A soproni német nemzetiség 20. századi helyzetének alakulása elválaszthatatlanul összefonódott a
nyugat-magyarországi kérdéssel. Az utóbbival kapcsolatos viták az első világháború végéig elméleti síkon

mozogtak, igazán komoly hatást nem váltottak ki a politikai színtéren. Ehhez hasonlóan a nemzetiségi mozgalmak intenzitása is meglehetősen alacsony volt. Az erdélyi, bánáti németeknél nemzeti szempontból szervezetlenebb nyugat-magyarországi németiség nem rendelkezett politikai képviselettel. Saját párt alapítására – eltérően például a Sächsische Volkspartei-t létrehozó szászoktól – nem került sor, s a magyar parlamentnek sem volt olyan képviselője, aki a speciális nyugat-magyarországi német érdekeket megjeleníthette volna. A világháború következményeként és a békerendezés miatt azonban Nyugat-Magyarországon is az etnikai problémák felé fordult a közfigyelem

1918 decemberében mondta ki a Deutscher Volksrat für Westungarn Nyugat-Magyarország autonómiáját. 1919. január 29-én pedig a magyar kormány is határozott arról, hogy önrendelkezési jogot ad a terület német lakosságának. A VI. sz. néptörvény értelmében a Magyarországon lakó német ajkú magyar állampolgárok egységes nemzetet alkottak, s az összefüggő területeken autonóm jogterületekre tarthattak igényt. Autonóm ügyekben önálló német, közös ügyekben a magyarországi közös ország-gyűlés rendelkezett döntési jogkörrel. A végrehajtó hatalmat német minisztériumok és kormányzóságok képviselték.

Nem sokkal az autonómia-törvényt követően a terület jövőjének kérdése a nemzetközi diplomácia tárgykörébe is bekerült. 1919 és 1921 között kanyargós út vezetett Nyugat-Magyarország egy részének elvesztéséhez, majd 1921. december 14-én a soproni népszavazáshoz. Sopront akkoriban – az 1920-as népszámlálás adatai alapján – 48,8%-ban laktak magyarok és 48%-ban németek.¹⁽²⁾ A városi német lakosság egyik része iparos, kereskedő tevékenységet folytatott, míg másik csoportjuk mezőgazdasággal, jellemzően szőlőműveléssel foglalkozott.

A soproni németek szavazatai meghatározták a decemberi voksolás végeredményét. Döntésüket összetett és sokfelől érkező hatások befolyásolták. Az egyik ezek közül a városi, iskolázott rétegekre jellemzőbb spontán asszimiláció volt. Az eredetileg németajkú, de tanulmányai után értelmiségi, köztisztviselői, hivatalnoki állásokban ²²⁰elhelyezkedett és egzisztenciát teremtett polgárok egyre inkább kötődtek a számukra közpályát biztosító magyar államhoz, és a vele együtt felkínált „Szent István-i állameszméhez”.²⁽³⁾ Érdemes azonban azt is kiemelni, hogy a határrégiók lakosságát – különösen osztrák–magyar határ mentén – élénk, évszázadokra visszanyúló multietnikus kapcsolatok jellemezték. Jóllehet az 1920–21-es határkijelölés polarizálta a határmenti közösségeket, a törésvonalak nem feltétlenül követték a német–magyar–horvát nyelvi vonulatot, sokkal inkább politikai, vallási orientációt, vagy gazdasági preferenciákat fejeztek ki.³⁽⁴⁾ További kutatást igényel annak megállapítása, hogy a soproni és Sopron környéki németiség mennyire érezte magát a dualizmus-kori magyar nemzetiségi politika kiszolgáltatottjának, illetve a Monarchia osztrák államterületének szomszédságában, a nemzeti mellett milyen birodalmi identitással rendelkezett. Ez utóbbi gyengíthette az etnikai azonosságtudatot, de teljes egészében nem helyettesítette azt. Erre utal, hogy a szavazást megelőzően negyventagú – bortermelők-ből álló – delegáció kereste fel Bethlen István miniszterelnököt, hogy egy memorandumot adjon át neki. E dokumentumban kijelentették, hogy őkikhez hasonlóan német hűséggel állnak ki a magyar haza mellett. Egyszersmind hangsúlyozták azonban azt is, hogy hasonló hűséggel ragaszkodnak német anyanyelvükhöz és kultúrájukhoz, a német *Volkstum*hoz. Garanciát kértek a kormánytól arra, hogy az 1868:44. tc.⁴⁽⁵⁾ azon rendelkezéseit, melyek értelmében a nem magyar anyanyelvű állampolgárok anyanyelvi jogait biztosítani kell, valamint a végrehajtást szabályozó 4044/1919. sz. kormányrendelet⁵⁽⁶⁾ pontjait következetesen betartják. Ezek a paragrafusok biztosították - a többi között - a német nyelv használatának lehetőségét az iskolai oktatásban, a közigazgatásban és a bíróságok előtt. A delegáció tagjai felszólították a kormányt, hogy a jogait szavatolja, védelmet kértek továbbá az alsóbb szintű hatóságok intézkedéseivel szemben. A

miniszterelnök, ahogy erről a kormányajtó azonnal hírt adott, barátságosan fogadta a küldöttséget és ígéretet tett rá, hogy az elhangzott kívánságokat a népszavazás után maradéktalanul teljesíti. Bethlen a kiélezett helyzetben nem is tehetett egyebet, mint hogy támogatja a szavazáson várhatóan a mérleg nyelvének szerepét betöltő német gazdák kívánalmait.

A helyi németek Magyarország melletti eltökéltségének növelésében szerepet szántak a német kisebbség egyes képviselőinek is. Közük tartozott Bleyer Jakab, a nemzeti kisebbségek tárcanélküli minisztere, aki a térség átcsatolását eredendően ellenezte, amiatt, hogy azzal a magyarországi németiséget érzékeny számbeli veszteség érné. Véleménye szerint így nehezebbé válna a népcsoport speciális érdekeinek érvényesítése, ami által a hazai németiség jobban kitenné magát az asszimilációnak. Bleyer a békeszerződés ratifikációja után is kijelentette, hogy a nyugati határok sorsa még korántsem tekinthető lezártnak. Azzal érvelt, hogy a térség lakosságának körében teljes a riadalom amiatt, hogy az addigi határ megszűnésével Bécs feléli a terület élelmiszertartalékait, és hogy az osztrák főváros nyomora áttérjed az egyébként jó mezőgazdasági ²²¹adottságokkal rendelkező környékekre is. A nyugtalanságot növeli az is, hogy más osztrák tartományok, amelyek szélesebb autonómiával rendelkeznek, jobban képesek elrekeszteni magukat a fővárostól, csak annyi élelmiszerről mondván le, amely nem fenyegeti saját ellátásukat – érvelt a kisebbségi ügyek minisztere.⁶⁽⁷⁾ Bleyer fellépését etnikai szempontból kérdésessé teszi, hogy agitációját német nemzeti körök és hazai nemzetiségi politikusok is erős ellenérzésekkel figyelték. Az 1923 után vitathatatlanul a hazai németiség egyik vezető egyéniségévé lett politikust⁷⁽⁸⁾ 1920–21-ben a magyar kormányzat „trójai falóként” használta a szándékainak hitelesítésére Nyugat-Magyarországon. Legfőbb feladata akkoriban a magyar propaganda terjesztése volt.⁸⁽⁹⁾

Jellemző volt a térségben jól ismert Zsombor Géza⁹⁽¹⁰⁾ érvelése, mely amellett, hogy Bleyerhez hasonlóan gazdasági okokat is felsorakoztatott – elsősorban történeti, kulturális és politikai jellegű érvekkel igazolta a magyar fél jogait a területre. Kitért azonban a lakosság hangulatát befolyásoló politikai körülményekre is, amelyek szerinte szintén nem kedveznek Ausztriának. „A bolsevizmus rémétől megszabadult Nyugat-Magyarország, melyben ma teljes polgári rend és uralom van, irtózással látja a szocialisták, és a kommunisták uralmát és túlkapásait Ausztriában és nyíltan hirdetik, hogy a vörös uralomból elég volt.” A hangulat, melyet a fenti idézet tükröz, mesterségesen gerjesztett, ám rendkívül jellemző volt a környék – magyar és német – lakosságának körében.¹⁰⁽¹¹⁾ Mindezek ellenére Zsombor magatartásában saját „önlegitimációját” is felfedezni vélhetjük, tekintve, hogy az 1919-ben a Berinkey-kormány alatt tisztséget viselő radikális politikus közvetlenül is érintett volt a magyarországi forradalmakban és bár 1919 áprilisában ellenforradalmi jelszavakat hirdetett, közismertek voltak azok a szálak, melyek őt magát munkásmozgalomhoz fűzték.¹¹⁽¹²⁾

Az eddigiekben felvázolt – egyes elemeiben hipotetikus – összefüggésrendszerben kell tehát vizsgálnunk a soproni és a Sopron környéki német kisebbség népszavazási magatartását. Az 1921. december 14-én az urnákba dobott több mint 15.000 magyar szavazatot figyelembe véve úgy tűnik, hogy a soproni német polgárság közel fele (ami persze csak akkor igaz, ha elfogadjuk, hogy a magyarság teljes egészében Magyarországra szavazott) Ausztria ellenében adta le a voksát.

²²²A népszavazás magyar sikere szinte azonnal hozzájárult a nemzetiségek pozíciójának romlásához. Bánffy Miklós külügyminiszter 1921 májusában már javasolta a tárcája alá rendelt nemzetiségi minisztérium belügyi igazgatás alá helyezését. Bethlen szerint az adott pillanatban ez túl nagy feltűnést keltett volna, de ígéretet tett rá, hogy a nyugat-magyarországi kérdés rendezése után átveszi a minisztériumot, és egyidejűleg fel is oszlatja azt.¹²⁽¹³⁾ A soproni kérdés rendezését követően, 1922. február 10-én az addig fokozatosan leépített nemzetiségügyi minisztériumot valóban megszüntették. A nemzetiségi

kérdések a miniszterelnökség nemzetiségi ügyosztályához, Pataky Tibor vezetése alá kerültek. A kormányzat intézkedései, a kisebbségi ügyek vitelének elsorvasztása nyilván befolyásolták a nemzetiségi kérdések helyi megítélését és kezelését, a törvényhatóságok – így Sopron – politikusainak attitűdjét.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / A soproni németiség helyzete a népszavazást követően

A soproni németiség helyzete a népszavazást követően

1921 decembere után még hosszú évekig központi téma volt a németek hűsége Sopronban. Mivel a német szavazatok nagyjából fele-fele arányban oszlottak meg a két ország között, a szituáció alkalmas volt arra, hogy mindenki más-más szempontból, a saját meggyőződésétől, és érzelmeitől áthatva közelítsen a helyi németiség hazafiságának problémájához. Az osztrák–magyar küzdelem felzaklatott lelkiállapotba hozta a határ mindkét oldalának lakóit. A túlfűtött indulatok időnként kölcsönösen a felszínre törtek, ami bizonyos fokig érthető is volt. A sérelmek és a velük járó vádaskodások mindkét részcsoportra jogosak – ám esetenként eltúlzottak is – voltak.

Viktor Miltschinsky, az osztrák székhelyű Oedenburger Heimatdienst tagja, aki biztosként részt vett a soproni népszavazáson, 1922-ben meglehetősen egyoldalú könyvet írt „Soproni büntett” címmel. Ebben a magyarok terrorjáról, a jog és igazságosság sárba tiprásáról értekezett. A brosúrában arra is kitért, hogy 1921 után milyen visszaéléseknek tette ki magát a terület német érzelmű lakossága. E szerint a magyar hatóságok mindent elkövetnek, hogy a németiségüket kinyilvánító polgárokon bosszút álljanak, nemzeti érzelmeiket gyökerestől kiirtsák. Ennek érdekében nem riadnak vissza legkülönbefébb eszközök alkalmazásától sem. Miltschinsky szerint például a békeszerződésekkel ellentétes kényszersorozás kezdődött Sopronban és környékén. (Ismeretes, hogy a trianoni szerződés csupán 35 000 fős, önkéntes hadsereg fenntartását engedélyezte az ország számára.) Az erőszakkal a bizottság elé kényszerített német nemzetiségű férfiakkal olyan íveket íratnak alá, mely szerint önként jelentkeztek katonai szolgálatra. Szolgálati idejüket két évben jelölték meg, holott a magyar hadsereg szabályzata tizenkét éves katonai szolgálati időt ír elő. A több mint egy évtizedes távollét alatt ezek a fiatalok így teljesen elveszítik identitásukat – panaszkodott Miltschinsky.¹³⁽¹⁴⁾ A szerző vádjai más – a magyar és a helyi nemzetiségi keményen politikát bíráló – forrásokból nem igazolhatók, ezért feltételezhetjük, hogy Miltschinsky érveinek célja elsősorban az volt, hogy Magyarországot a nemzetközi szerződések – köztük a békeszerződés – szabotőrének állítsa be, és bizalmatlanságot keltsen az országgal szemben. A rendelkezésre álló forrásanyagból ennek ellenére egy-értelműen kirajzolódik, hogy a helyi németek valóban hátrányokat szenvedtek 1921 után.

²²³Megítélésüket az aktuálpolitikai helyzet, az osztrák–magyar – finomabban fogalmazva: a Burgenland és Nyugat-Magyarország közötti – kapcsolatok alakulása károsan befolyásolta. Az 1921-ben mélypontra süllyedt (bár később valamelyest javuló) viszony nem kedvezett a soproni nemzetiségi probléma tárgyilagos és korrekt kezelésének. A városvezetés a szavazást követően erős presszió alá helyezte az osztrák- illetve németérműnek tekintett csoportokat. A város egyik német nyelvű lapját, az *Oedenburger Zeitung*ot folyamatosan megfigyelés alatt tartották. Miután rendőri jelentések pángermánsággal, valamint osztrák és zsidó érdekek szolgálatával vádolták az újságot, 1923-ban állambiztonsági érdekből a betiltását is fontolóra vették.¹⁴⁽¹⁵⁾ A bécsi *Volks Zeitung* című újság 1923. december 25-én kelt írása kifogásolta, hogy az 1921-ben Ausztriára voksolók számos hátrányban részesülnek a magyar hatóságok részéről. Azzal az

ürüggyel, hogy ezek a Károlyi-kormányzat, illetve a kommun idején szerepet játszottak, megvonják tőlük telefonjukat, lakásukat, ipari koncesszióikat – panaszkodott a bécsi lap,¹⁵⁽¹⁶⁾ melynek megállapításai – az egyes túlzások ellenére is – helytállóak voltak. A húszas-harmincas években a legkülönbözőbb személyi ügyek elbírálását mérlegelték nemzethűségi alapon, illetve a szavazáson mutatott hozzáállás figyelembe vételével. Szinte természetes, hogy kitüntetések, jutalmak (pl. iparkamarai kitüntetés) odaítélésekor, köztisztviselői állások, illetve magasabb szintű kinevezések esetén nem hoztak döntést a megfelelő információk hiányában. Az osztrákok iránti szimpátia azonban elég volt ahhoz is, hogy a bormérési engedélyek felülvizsgálatakor, vagy éppen trafik-engedély megadásakor a rendőrség és a polgármester véleményezése alapján bárki elessen legfőbb megélhetési forrásától. Ez utóbbi magatartás elsősorban a németajkú gazdapolgárságot érintette fájdalmasan.¹⁶⁽¹⁷⁾ A polgármesteri és a főispáni hivatal illetékesei a véleményezés céljaira rendszeresen igénybe vették a rendőrség helyi szerveinek információit (és a „félhivatalos” besúgók jelentéseit). Az információk gyűjtögetése nem csupán a múltban játszott szerep felderítését szolgálta, hanem – ismerve a gazdapolgárok „politikai megbízhatatlanságát” – preventív célú is volt.

A nemzetiségi törvényben és a 4044/1919. sz. rendeletben garantált nemzetiségi, nyelvhasználati jogok is több esetben sérültek. A városi közgyűlés jegyzőkönyvei és előterjesztései magyarul készültek el, holott a rendelet kötelezte a községek vezetését a hivatalos mellett a kisebbségi nyelv használatára, ha a képviselők legalább egyötöde ezt igényli. A nyelvhasználatra vonatkozó kéréseket a soproni városvezetés lesöpörte az asztalról.¹⁷⁽¹⁸⁾

²²⁴Nagy visszatetszést keltett a vitézzé avatásokkal kapcsolatos névmagyarosítások ügye is. A procedura során kötelezték a német hangzású névvel rendelkező vitéz jelölteket, hogy vegyenek fel magyarosan csengő családneveket. Alfred Schwartz városi képviselő éles hangon bírálta a Vitézi Szék gyakorlatát és felszólította a polgármestert, hogy lépjen fel a diszkrimináció ellen, hiszen a német anyanyelvűek ugyanolyan hűségről tettek tanúbizonyságot a haza iránt, mint magyar ajkú társaik. Thurner Mihály polgármester értelmetlennek tartotta volna az intervenciót, és úgy vélte, hogy az nem kívánatos benyomásokat keltene felsőbb körökben. Thurner tehát féltette a „Civitas Fidelissima” presztízsét, és nem tett egyetlen lépést sem a népszavazás során is helytállt németekért, annak ellenére, hogy nemzethűségi alapon számos más városi csoportnak (legfőképpen a köztisztviselőknek) követelt különleges elbírálást akkor és a későbbiekben is. A polgármester cinikus módon kijelentette, hogy senkinek nem kötelező megválnia saját nevétől, csupán le kell érte mondani a vitézi adományról.¹⁸⁽¹⁹⁾

Annyi bizonyos, hogy a német polgárság hazafias kiállását nem igyekeztek meghálálni a helyi politikai élet szereplői. A népszavazást követő köszönetnyilvánítások során például mellőzték az eredményt végül is eldöntő soproni németeket. A politikai csőlítésére példát találunk Sopron város és Sopron vármegye 1922-ben megválasztott főispánja beiktatási beszédében is. Simon Elemér – mintha nem is a mintegy 48 százalékban németek által lakott Sopron főispáni székébe installálták volna – hangsúlyozta, hogy a trianoni szerződés következtében szinte alig kell nemzetiségi kérdéssel foglalkoznunk. Gondos hivatalnokként mégis hozzáfűzte, hogy a megyében maradt ugyan egy „csekély létszámú” idegen ajkú népesség, melynek ugyanolyan jogokat kell biztosítani, mint a magyar fajhoz tartozóknak, egyszersmind azonban minden nemzetiségi hecckampány ellen fel következetesen fog lépni. „Olyan löporfüstös légkörben élünk, hogy senki nem tudhatja, hol keletkezik éppen egy szikra, mely aztán szörnyű robbanáshoz vezet.” – vetítette előre Simon, hogy nem fogja méltányolni a kérdés nyomán felcsapó indulatokat.¹⁹⁽²⁰⁾

A jobboldali sajtó igyekezett felzárkózni a vezető politikusok állásfoglalásai mögé és sokszor még egyértelműbben fogalmazott a nemzetiségekkel szembeni bánásmódot illetően. 1922. február 2-án rendkívül

józan írás jelent meg a *Soproni Hírlap* hasábjain Pröhle Károlytól²⁰⁽²¹⁾ „Csonka-Magyarország nemzetiségi politikája” címmel. Ebben Pröhle megnyerő tisztánlátással tett javaslatot a nemzetiségekkel szemben folytatott politika jövőbeni irányvonalára, elítélve az intranzigens nemzetiségi politikát. A lap szerkesztője azonban sietett elhatárolódni a kisebbségekért szót emelő cikk tartalmától. Úgy tűnik tehát, hogy bár a városban megvoltak a konstruktív kisebbségi politika hívei is, a szomszédokkal folytatott adok-kapok légkörében azonban kevesebb teret kapott a kisebbséggel szembeni elfogadóbb magatartás.

A helyi társadalomban és a sajtóban folytatott diskurzus nemzeti-társadalmi szempontból szinte kollektív módon destruktív elemként tartotta számon a németiséget, közülük is főleg a gazdákat. A szövegek tágabb kontextusa és a korabeli – sajtóban is megjelenő – közbeszéd nem hagy kétséget azonban afelől, hogy a németeket a „hűtlenek” kategóriájába sorolták, annak ellenére, hogy a népszavazás titkossága elvileg²²⁵ lehetetlenné tett mindenfajta utólagos diszkriminációt, az ellenszavazók elleni bosszúhadjáratot.²¹⁽²²⁾ A városi politikusok emiatt nem tehettek egyenlőségjelet az Ausztriára voksoló „hűtlenek” és az ezt a kört feltehetően alkotó németiség közé. A negatív minősítések ezért nem direkt módon érték a soproni németeket, sőt a siker első pillanataiban őket is a győzelem fő pillérének tekintették (ahogy ez valójában igaz is volt).²²⁽²³⁾ A hazaárulókkal szembeni kirohanásoknak azonban mégiscsak a soproni német polgárok voltak a célpontjai.²³⁽²⁴⁾

Azt gondolhatnánk, hogy Sopronban, abban a városban, melynek nemzethűségében a lakosság német anyanyelvű csoportjai 1921-ben jelentősen osztoztak, a magyarországi átlagtól eltérően nagyobb bizalom nyilvánul meg a nemzetiségekkel szemben.²⁴⁽²⁵⁾ A helytállásért kijáró hála mellett a formális logika szabályai is azt diktálták volna, hogy a magyarországi nemzetiségek államhűségét szimbolizáló, és ezzel Sopron határain messze túlmutató jelentőségű állásfoglalást látványosan megjutalmazza a magyar állameszme hívei. Ezzel ellenkezőleg azonban a népszavazás után a helyi politikai vezetés kommunikációjából az derül ki, hogy a más nyelvet beszélő társadalom tagjai a „gyanúsak” kategóriájába kerültek, és nem tudtak a magyar faj és a magyarsághoz hű társadalmi közeg szövetébe beilleszkedni. Mivel a „hűségesekeket” a „hűtlenektől” elválasztani – néhány egyedi esetet kivéve – nem lehetett, a diszkriminatív közbeszéd és hozzá kapcsolódó cselekvések a német nemzeti közösséghez tartozó polgárok összességét érintették hátrányosan.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / A helyi németiség ellenállásának formái és módszerei

A helyi németiség ellenállásának formái és módszerei

A diszkriminatív intézkedések hozzájárultak ahhoz, hogy a város gazdasági mélyrepülése miatt amúgy is elégedetlen polgárok különböző formában tiltakozzanak a magyar állami adminisztráció túlkapásai ellen. A helyi gazdapolgár-társadalom azonban merőben eltérő kulturális és politikai hagyományokkal rendelkezett, mint a magyarországi²²⁶ németiség többi része. A szervezett, és öntudatos („volksbewusst”) nemzetiségi mozgalomnak itt nem voltak mély gyökerei. A nemzetiségi politikával szembeni tiltakozás erőteljesebb formában, sajátos módon öltött testet. Jellemző volt, hogy a soproniak nem különféle német nemzetiségi egyesületeknél, népiségvédő szervezeteknél, hanem az osztrák kormányfőnél kerestek oltalmat. 1926 januárjában soproniak küldöttsége kereste fel a kancellárt, hogy a város elcsatolását követelje.²⁵⁽²⁶⁾ A németiség egyes képviselői a burgenlandi nemzetiségi politikával összhangban szerették volna elérni a kisebbségi jogok bővítését. A viszonyosság elve alapján szívesen látták volna, hogy a burgenlandi törpe

magyarság csak akkor kapjon nemzetiségi-anyanyelvi jogokat, ha ugyanezeket Magyarországon is szavatolják.²⁶⁽²⁷⁾

A rezisztenciának egyéb formái is voltak. Az 1922 decemberében zajlott Horthy-látogatásról szóló (nem elfogulatlan) híradások szerint, a kormányzói különvonat érkezésekor, a peronokon elsősorban a magyar ajkú köztisztviselői, hivatalnoki rétegek képviselőit lehetett felfedezni. A német nemzetiségűek (Sopronban a poncichterék) tüntetően távolmaradtak.²⁷⁽²⁸⁾ Az eseményről természetesen egészen más benyomásokat szerezhetünk, ha az idekapcsolódó magyar forrásokat olvassuk. Mindazonáltal akadt olyan olyan esemény is, mely mérhetőbb eredménnyel zárult. Néhány hónappal 1921 decembere után ugyanis a soproniak újra az urnákhoz járultak.

A szavazás első próbáját többen az 1922-es nemzetgyűlési választásokban látták. Ekkor a város addigi képviselője, a kormánypárt jelöltje, gróf Klebelsberg Kuno belügyminiszter szállt ringbe a mérsékelt ellenzéki gróf Andrássy Gyulával és a szociáldemokrata Hebelt Edével szemben. A küzdelemben a kormánypárt látványos vereséget szenvedett. A titkos voksolás során az első fordulóban az SZDP jelöltje meggyőző, 40%-os győzelmet aratott, a pótválasztáson pedig egyszerű többséget szerzett, így négy évre ő lett Sopron képviselője a nemzetgyűlésben. A kormány kudarcában egyes osztrák elemzők szerint a helyi németiség kormányellenes állásfoglalása meghatározó szerepet játszott, s a vereség a magyar állameszme csődjét is jelentette. Az eredmény a „levegőben lógott”, s a németek álláspontjának alakulását is jó előre sejteni lehetett. Az *Oedenburger Zeitung* már idejekorán magyarázkodni kényszerült a helyi németiség politikai és nemzeti elkötelezettségét illetően. A lap, választásokkal foglalkozó egyik korai cikkében arról értekezik, hogy a soproni hazafias győzelem a magyarországi németek ünnepélyes állásfoglalása volt a Magyarországhoz tartozás mellett. A határ mellett, ahol a nyelvi és kulturális befolyás oly erős, minden csábításnak ellent tudott állni a németiség, mint ahogy ellenállt a nagynémet agitációnak az elmúlt századokban is. A cikk szerzője a németek nemzeti elkötelezettsége mellett jobboldali-keresztény buzgóságukat is igyekezett bizonyítani, elsősorban azzal, hogy a hienice Nyugat-Magyarországon a kommunista rémuralom idején is következetes ellenforradalmárok voltak.²⁸⁽²⁹⁾ A hűségnyilatkozatnak is beillő, előzetes deklaráció nem ért célba, sem a gazdapolgárok, sem a magyar politikusok előtt. A németek alaposan rácăfoltak jobboldali-nemzeti elkötelezettségükre.

²²⁷Állítólag sokat rontott a kormánypárt megítélésén, hogy Klebelsberg a soproni népszavazás utáni évben, a helyi sajtó tanácsai ellenére sem szólt németül a választókhoz.²⁹⁽³⁰⁾ Az eseményeket részletesen elemző Hans Cnobloch osztrák követ a soproni választók kormányellenes hangulatát a népszavazás eredményéből, illetve annak gazdasági következményeiből próbálta levezetni. Véleménye szerint a választási vereségben nagy szerepet játszott, hogy a helyi németek csalódtak a decemberi szavazás végkimenetelében, ezért – csakhogy elégedetlenségüket, és nemzeti érzelmeiket kifejezésre juttassák – inkább egy német nevű szociáldemokratára adták le voksaikat, mint a magyar kormány egyik tagjára. Ezt a vétküket ráadásul úgy sem voltak hajlandók jóvátenni, hogy – amint arra Klebelsberg maga is felszólította őket – a második fordulóban az állva maradt „polgári jelöltre”, Andrássy Gyulára szavaztak volna. Cnobloch látványos elszólásként idézte Thurner Mihálynak azt a kijelentését, amely szerint Hebeltre ugyanazok szavaztak, akik annak idején Ausztriára. Ha ez tényleg igaz, márpedig az – mondja Cnobloch – akkor remekül rávilágít a népszavazás procedúrájára is. Szavai eléggé egyértelműen sugallják, hogy ha a decemberi voksolást legalább a nemzetgyűlési választásokhoz hasonló körülmények között tartották volna, az eredmény is másként alakult volna.³⁰⁽³¹⁾

A választási győzelem előtt a szociáldemokraták mindenesetre valóban érzékenyebben reagáltak a nemzetiségi problémákra, s Hebelt győzelme után is odafigyeltek a kérdésre. A német nemzeti kisebbség

elnyomását Sopronban a *Népszava* is kifogásolta, 1922. július 18-án. Később párt soproni nagygyűlésén is elhangzott a kritika a diszkriminációs intézkedésekkel kapcsolatban.³¹⁽³²⁾

A kormánypárttal szemben elutasítás, és a baloldallal való szimpátia okát nagyrészt ebben kell keresnünk. A Cnobloch által említett körülmények valószínűleg a választások idején sem voltak sokkal kedvezőbbek, mint 1921-ben. Nem valószínű, hogy a szociáldemokrata jelölt támogatóira kisebb nyomás nehezedett volna, mint azokra, akik annak idején Ausztriát választották. Az országban akkoriban sehol sem volt kíváncsatos a baloldal győzelme, Sopronban azonban kifejezetten presztízskérdés volt, hogy az SZDP jelöltje ne szerezzen mandátumot.³²⁽³³⁾ A nemzetgyűlési választásokat ráadásul nem ellenőrizte nemzetközi felügyelő bizottság, mint a szavazás menetét. Nem valószínű, hogy egy 1921 decembere után néhány hónappal megtartandó új referendum lényegileg más eredményt hozott volna. A választás eredménye ezért nem jelent közvetett bizonyítékot a népszavazás illegitimitására. A németek csalódottsága azonban kétségtelenül nagy volt, s ezt az eredmény is tükrözte.

A választás kimenetelét sok egyéb motívum befolyásolta. Az osztrák következtetések csakúgy, mint Thurner kijelentései csupán egyetlen – nemzeti – oldalról ragadják meg a németek, azon belül a gazdapolgárság magatartásának problematikáját. A poncichterek – ez későbbi eseményekből is kiderül – nem feltétlenül preferálták a ²²⁸keresztény és konzervatív politikai értékeket. A baloldali, szociáldemokrata alternatíva később sem került el a német választók figyelmét.

Tíz évvel a népszavazás, és kilenc évvel az ominózus nemzetgyűlési választásokat követően ismét jól kimutathatóan a szociáldemokrata ajánlatot részesítette előnyben a soproni gazdapolgárság. Ennek egyik oka akkor az volt, hogy a közben nyíltá telt választási mechanizmus során a gazdaréteg tudta magát egzisztenciálisan legjobban függetleníteni a hatalomtól, így annak politikai nyomását kikerülni. Nagy súllyal estek latba azonban a gazdasági tényezők is. Az elsősorban tulajdonosi érdekeit szem előtt tartó csoport – különösen 1931-ben – egyszerűen elégedetlen volt a kormány gazdaságpolitikájával és leszavazta az elmúlt négy év erőfeszítéseit. A kormánypártiak egy része – különösen a kormányhű sajtó – nehezen bocsátotta meg ellenzéki kiállásukat és dühödt, nem egyszer bántó kirohanásokat intézett ellenük a választások utáni, immár kampánymentes időszakban.³³⁽³⁴⁾ A szociáldemokraták mindenesetre jól érzékelték a soproni gazdák elégedetlenségét, és kampányukat jelentős részben erre a rétegre és erre az elégedetlenségre összpontosították.³⁴⁽³⁵⁾

A fentiekből is kiderül, hogy a német gazdapolgárok magatartása látható dilemmát okozott azok számára, akik mindenegyes társadalmi megnyilvánulást tisztán nemzetiségi okokkal igyekeztek magyarázni. A soproni német gazdák állásfoglalásait azonban sokszor jobban befolyásolták gazdasági, esetenként felekezeti problémák. A gazdapolgárság germanofil, esetenként magyarellenes érzelmei főleg később, a Harmadik Birodalom expanzív törekvéseinek megerősödése idején konstatálhatók.

A magyar és speciálisan soproni nemzetiségpolitika alakulásáról, illetve annak fogadtatásáról legközvetlenebb forrásul a helyi német társadalom képviselőinek gondolatai szolgálnak. A német kisebbséggel szembeni magatartást sérelmezték a soproni németiség szellemi vezetői. Egyikük, Medgyesi Schwartz Alfréd,³⁵⁽³⁶⁾ a magyar kormányhoz és fajhoz egyaránt lojális soproni várospolitikus 1922-ben megírta a soproni népszavazás német vonatkozású epilógusát.³⁶⁽³⁷⁾ Véleménye szerint a népszavazás magyar sikere kizárólag a magyar szavazóknak volt köszönhető. A németek többsége Magyarország ellen szavazott. Ennek magyarázatát a múlt század végétől jelentkező totális magyarosításban látja, mely legsúlyosabban az elemi szintű népoktatás elsorvasztását vonta maga után. Az iskolában a német fontossága egyenlő volt a tornával és az énekkel. Az elmúlt ötven év sovínizta politikájának

következményeképp a német értelmiség elidegenedett a német kultúrától, és politikailag a magyar sovinszta körökhöz közeledett. Bár a szerző nem mondja ki, alapvetően ebből a rétegből kerültek ki a Magyarországra szavazók 1921-ben. Vidéken a konzervatívabb lakosság, amely hagyományait jobban tudja ápolni, nehezebben szakítható el a német kultúrától. Ez a tény a Sopron környéki falvak szavazási eredményén könnyen lemérhető, hisz Sopront nem számítva, a népszavazási terület többi részén 53,2% százalékos osztrák győzelem született volna.³⁷⁽³⁸⁾ A népszavazás számbeli győzelem a magyaroknak, de erkölcsi vereség is, mivel a városban is a németek több mint a fele Német-Ausztria mellett döntött. Az írás főként a német iskolaügy rendezését ²²⁹követelte, és javaslatot tett német választókerületek felállítására is. Schwartz 1922 márciusában, a dolgozat kiadásakor még némi bizalommal tekinthetett a jövőbe. A miniszterelnöki ígéretek még nem veszítették el aktualitásukat. A valóság azonban hamar kiábrándította a broszúra szerzőjét. A dolgozatban foglaltak hatása csupán annyi lett, hogy példányait elkobozták, írója ellen pedig eljárás indult.³⁸⁽³⁹⁾

1925-ben alakult meg a Magyarországi Németek Népművelődési Egyesületének (Ungarländisch Deutscher Volksbildungsverein – UDV) soproni csoportja. A január 25-i ünnepség két szónoka, Johann Huber³⁹⁽⁴⁰⁾ és Schwarz egyaránt a kulturális jogok érvényesülésének hiányát kifogásolta. Az elmúlt ötven évet a német iskola, színház, általában a német kultúra visszaszorítása jellemezte. Az 1922-es memorandum szerző-je utal korábbi dolgozatára, megállapítva, hogy az abban leírtak korántsem voltak túlzó megállapítások. Az értelmiség, mely magyar közép- és felsőfokú iskolában folytatta tanulmányait, gyakorlatilag elveszett a németiség számára. A helyi németek egyetlen talpon maradt csoportja, a gazdapolgárság, semmiféle csábításért, ígéretésért és gazdasági előnyért cserébe nem volt hajlandó elszakadni német kultúrájától. Sopron – hangoztatta Schwartz – a legnagyobb és úgyszólván az utolsó német város Magyarországon, ezért a helyiek felelőssége túlmutat a város határain, és az egész Volkstum jövőjének záloga is.⁴⁰⁽⁴¹⁾

A bajok egyik fő okozója azonban kétségtelenül az volt, hogy a nemzetiségi problémák orvoslására minden korábbi észrevétel, figyelmeztetés ellenére sem került sor. 1927-ben, egy újabb tanulmányában Alfred Schwartz már kiábrándultabb hangnemben sorolta ismét a be nem váltott ígéretek, hiányolva a német népjogok érvényesülését. Mindezt a népoktatás terén a katolikus leány- és fiúiskolák bezárásával, az országos viszonylatban is kevés és elégtelen középfokú szintű német oktatással igyekezett alátámasztani. Nem vált valóra a német gazdapolgárság óhaja, a német nyelvű szőlész-borászképzés sem. A volt soproni katonai csapatkórházát ugyan átalakították a szakképzés céljaira, azonban a földművelésügyi miniszter ígérte ellenére sem vezették be a nemzetiségi nyelvű oktatást. Fennállásának három éve alatt ezért német gazdapolgár egyáltalán nem látogatta az intézményt. Schwartz szerint a helyi hatóságok a 4800/1923. sz. oktatásügyi rendeletet is elszabotálják. A Bethlen-kormány által kibocsátott rendelet a szülők döntésére bízta, hogy a nemzetiségi iskolában milyen mértékben érvényesüljön az anyanyelvi oktatás. Az oktatási típus megválasztását sok nemzetiségi településen nem ritkán presszió kísérte. Sopronban az erős kulturális hagyományokkal rendelkező német polgársággal szemben hasonló nyomással ugyan nem éltek, de a rendelet végrehajtását finoman mellőzték, anélkül hogy ezt a városi tanács, az iskolaszék, vagy a tanfelügyelet szóvá tette volna. Hosszú ideig vajúdott a jelentős német színházi múlttal rendelkező városban a német társulat ügye is. Schwartz a névmagyarosítási tendencia ellen is felemelte a szavát. A törvényhatóság közgyűlésén kifogásolta a kormány által kiadott vitézi szabályzat azon fejezetét, mely ²³⁰előírja a vitézzé avatandók nevének kötelező megmagyarosítását.⁴¹⁽⁴²⁾ Tanulmányában Schwartz azt igyekszik bizonygatni, hogy „Nagy-Magyarország” csakis nemzetiségeihez lojális államként jöhet létre újra, régi határait visszanyerve ugyanis másként nem képes tartós állami együttlétre, faji öntudatra ébredt nemzetiségeivel. Magyarország német kisebbségével szembeni méltányos bánásmódjával bizonyíthatná a világ előtt, hogy az elmúlt évtizedek, a világháború tanulságait levonta és ezzel amellet, hogy a világ

elismerését váltaná ki, a legnagyobb csapást mérné ellenségeire.⁴²⁽⁴³⁾

A gazdapolgárok csalódottságát némileg enyhítette ugyan, hogy az anyanyelvi szakképzés terén 1929–30 táján sikerült eredményt elérni. Ekkor ugyanis a kormány utasítására német nyelvű mezőgazdasági tanfolyamot indítottak a soproni és Sopron környéki német parasztfjúság számára. A döntés jelentősége nem volt csekély, hiszen a német kisebbség számára semmilyen egyéb szakiskola és tanfolyam nem állt rendelkezésre akkoriban Magyarországon.⁴³⁽⁴⁴⁾ Az iskolaavatás jótékony hatását azonban nagymértékben tompította az országra időközben rászabaduló gazdasági válság összes következménye. Sopronban az osztrák piac minden addiginál merevebb elzárkózása szinte lehetetlenné tette a mezőgazdasági kivitelt, így a borexportot is. Az 1931. évi választási állásfoglalást ezért jórészt a gazdasági krízis hatásainak is be lehet tudni.

A politikai állásfoglalások fontos faktora volt a vallás is. Ez utóbbi azonban már szoros korrelációban állt a nemzetiségi összetétellel. A soproni németek szinte kizárólag az evangélikus vallást követték, és a nevében ugyan interkonfesszionális, a valóságban azonban főleg katolikus értékeket képviselő kormánypárt nem nyerte el a protestánsok szimpátiáját. Az ellene leadott tiltakozó szavazataikat ezért nem lehet kizárólag német érzelmeiknek tulajdonítani. Az egyházközség ráadásul politikai és nemzeti szempontból is polarizálódott. A németek zömét tömörítő soproni evangélikus egyházközség vezetése többször egyértelműen állást foglalt a magyarság mellett. 1934-ben „pángermán” viselkedése miatt esett el az evangélikus zsinati képviselői lehető-ségtől az egyik egyházmegyei tisztségviselő.⁴⁴⁽⁴⁵⁾ A nemzeti elkötelezettség demonstrálásának jele volt az egyházközség Lackner Kristóf nevét viselő cserkészcsapatának 1935-ös megalakítása is.⁴⁵⁽⁴⁶⁾ A hívek jelentős része mindezek mellett is ragaszkodott német identitásához, melynek alátámasztására későbből, a német befolyás növekedésének idejéből tudunk példát állítani⁴⁶⁽⁴⁷⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / A harmincas évek nemzetiségpolitikája a „pángermanizmus” és a magyar veszélytudat jegyében

231A harmincas évek nemzetiségpolitikája a „pángermanizmus” és a magyar veszélytudat jegyében

A városban élő németeket (csakúgy, mint a többségi társadalmat) a húszas évek végétől egyre erőteljesebb külső hatások érték, ami kihatott a magyarsághoz és a magyar államhoz fűződő kapcsolataikra.

A Németországból kiinduló mozgalmak és szerveződések idehaza erőszakos birodalmi-nagyhatalmi nézőpontú törekvések látszatát keltették. Az évtized második felében erősödtek fel az itteni németességgel, „német néptalajjal” foglalkozó tudósítások. A pángermánnak tartott irányzatok közvetítésében ekkor jelentős szerepet játszott az osztrák székhelyű, de szoros német kapcsolatokkal rendelkező Deutscher Schulverein Südmärk nevű szervezet, amely kiadványok megjelentetésével, tudományos ülések szervezésével tartotta ébren a német népiség gondolatát, nem csupán térségünkben, hanem a határnémetiség többi területén is. Az ausztriai nagynémet mozgalom irányítószerve, a Verein (1933-tól: Volksbund) für das Deutschtum im Auslande (VDA), németországi apparátusához fűződő szálai mellett a Magyarországi Német Népművelő-dési Egyesülettel is kapcsolatot tartott.

A német sajtóban 1925–1926 táján tűntek fel gyakrabban a nyugat-magyarországról szóló cikkek,⁴⁷⁽⁴⁸⁾ melyek közül több az alldeutsch szervezetek szellemi sugallatára született. 1927 nyarán a *Magyarság* című

lap élénken foglalkozott a Deutscher Schutz-bund⁴⁸⁽⁴⁹⁾ regensburgi gyűlésével. Ezen részt vett Ludwig Leser burgenlandi tartomány-főnök-helyettes is, aki igyekezett a figyelmet Nyugat-Magyarországra irányítani, mivel – állítása szerint – ott a németiség állandó veszélynek van kitéve. Leser e mellett kendőzetlenül kijelentette: „*Ausztria soha nem mond le a 150 000 törzsökös németről, aki a népszavazási komédia miatt Burgenland természetes fővárosával együtt Magyarországon maradt.*” A Schutzbund vezetése (Carl Christian von Loesch) támogatásáról biztosította Lesert, a német kormány azonban hajlamosabb volt budapesti megbízottjának, Hans Schoen követnek a tanácsához igazodni, aki ellenezte a hangos beavatkozást. Szolgálati helyén tájékozódva könnyen beláthatta, hogy a nyilatkozatok nem csupán a két ország viszonyának nem tettek jót, hanem ártottak a magyarországi németiségnek is. A hasonló jelenetek a pángermánizmus veszélyét erősítik Magyarországon. Schoen kérte, odahaza hassanak oda, hogy az ügyben érintett körök ne avatkozzanak a nyugat-magyarországi kérdésbe.⁴⁹⁽⁵⁰⁾

A hazai német nemzetiségi vezetők – köztük Bleyer – szintén nem tartották szerencsésnek a Nyugat-Magyarország-polémia napirenden tartását. A burgenlandi kérdés aktualizálása – különösen az elnyomó magyar nemzetiségpolitikával való előhozakodás – szerinte nem szolgálta a magyarországi németiség érdekeit. 1928 márciusában Gündisch Guidot bízta meg, hogy a Schutzbund berlini rendezvényén (Schutzabend) próbálja meg megakadályozni Leser újabb előadásának megtartását, mivel félt, hogy az a hazai német nemzetiségre nézve káros következményekkel járna. Bleyer úgy instruálta Gündischt (és erről Schoent is tájékoztatta), hogy ha Leser ²³²referátuma mégis elhangoznék, már a helyszínen juttassa kifejezésre a magyarországi németiség ellentétes álláspontját, egyidejűleg Kánya Kálmán külügyminisztert is tájékoztassa álláspontjukról. Erre nem volt szükség, mert Bleyer intervenciója nyomán és Schoen javaslatára a német külügyminisztérium helyettes államtitkára felszólította Loescht, hogy az esten tartózkodjanak a politikai tárgyú előadások megtartásától, így Leser tervezett felszólalása ezúttal elmaradt.⁵⁰⁽⁵¹⁾

A magyarországi németiség vezetőjének a Verein für das Deutschtum im Auslande propaganda-munkájával is meggyűlt a baja. A *Das Neue Politische Volksblatt* 1929. július 13-iki vezércikkben foglalkozott a VDA által különböző újságoknak elküldött „Soproni nyomorúság” (Ödenburgs Jammer) című írással. A cikk írója eredetileg egy bizonyos Paumkirchner nevű soproni illető volt. A *Volksblatt* a magyar hatóságok nyugat-magyarországi ténykedését igencsak lebecsülő véleménye nyomán, éles támadást intézett a VDA ellen. Az írás miatt Bleyer is felszólalt Schoen német követnél. Elmondta, hogy a magyarországi németiségnek nem lesz egyszerű a VDA-val tovább együttműködni, ha a szervezet nem a német kisebbség kulturális támogatására korlátozza a tevékenységét, hanem irredentamozgalmak céljait szolgálja. Bleyer jelezte, hogy küszöbön álló németországi látogatása alkalmával vissza fog térni az ügyre, és érintkezésbe lép a VDA vezetésével is.⁵¹⁽⁵²⁾ Az évtized fordulójától mindennek ellenére nem csökkent, hanem növekedett a német propaganda-kiadványok száma. A cikkek a jövő legfőbb tennivalójának tekintették a felnövekvő nemzedékek német szellemében történő nevelését. Ezt a feladatot a Deutscher Schulverein és az Amt für Volksbildung (Népművelési Hivatal) vállalta magára.

A német sajtóban korábban is fel-felbukkant magyarellenos írásoknak, szónoklatoknak Hitler 1933-as hatalomra kerülésétől hirtelen eltérő akusztikájuk lett. A politika érzékenyebben reagált minden olyan cikkekre is, mely a soproni németiség hátrányos helyzetét ecsetelte. 1933. augusztus 8-án Kánya Kálmán külügyminiszter magához is kérte Schlimpert német birodalmi követet, hogy felhívja a figyelmét a *Montag* című újság augusztus 2-i számában, Friedrich Hussong tollából megjelent cikkekre.⁵²⁽⁵³⁾ Az írás, melynek címe: „Német várossors Nyugat-Magyarországon”, élesen kikelt a város németiségét érő negatív bánásmód ellen. Kánya keserűen panaszkodott az írás tendenciája miatt és kérte a követet, tájékoztassa a

német külügyminisztériumot megütközéséről. A magyar külügyminiszter élesen megjegyezte: csodálkozik, hogy a német sajtó teljes kontrollja és *gleichschaltolása* ellenére ilyen sajnálatos kisiklások bekövetkezhettek a két ország viszonyát érintő kérdésekben.⁵³⁽⁵⁴⁾

A soproni politikai elit ugyanakkor kétségbeesetten próbálta a német veszélynek kitett és a germán terjeszkedés útjában fekvő város magyarságát erősíteni. A patrióta célok elérésében nem lehetett nélkülözni a fiatal korosztály dinamizmusát. A népszavazás idején főszerepet játszó Bányamérnöki Főiskola hallgatóinak továbbra is nagy szerepe volt a „nemzet erejének gyarapításában”. „...*A főiskola Sopronban maradása, vagy elköltöztetése a nemzeti eszme megerősödését, vagy elbukását jelenti az elszakított 233végeken...*” – jelentette ki a város polgármestere egyik levelében.⁵⁴⁽⁵⁵⁾ A hallgatói csoportok mellett magától értetődően csatasorba állították más hazafias mozgalmak – legfőképpen harcedzett, és nemzeti szellemiségű ifjakat nevelő cserkész és levante mozgalom – tagjait is. Parragi György, a *Sopronvármegye* szerkesztője lelkesen tudósított arról, hogy Bánfalván a korábban renitenskedő, és a leventemozgalommal szemben nemzetiségi és morális okokból elfogult ifjúság örömmel vonul ki a leventegyakorlatokra. Másként ítélték meg ezeket az eredményeket a német nemzetiség képviselői, a Bleyer köréhez tartozó újságírók, akik a *Nation und Staat* című lapban kifogásolták a magyarosító tendenciákat, és a nemzetiséget ért sérelemlről cikkeztek.⁵⁵⁽⁵⁶⁾ A nagynémet eszmék előretörésével sokan mégis egyre fontosabbnak tartották a soproni leventeegyesületi élet élénkítését. Az intézmény hívei 1934-ben beadványban fordultak Thurner polgármesterhez, amelyben kifejtették, hogy „...*Sopronban nagyon kívánatos volna egy leventeotthon építése, hisz a város a nyugati végen áll, lakosai nyelvükben rokonok a szomszéd állammal, akik ugyan híresek lettek állampolgári hűségük miatt, de közismert, hogy ez a tény legfőképpen a városvezetőség érdeme. [sic!] Mi lesz akkor, ha ebben a vezetőségben változás áll majd be? Annak, hogy a városban uralkodó szellem nem csap át más irányba, egyik hathatós biztosítéka a hazafias leventenevelés.*”⁵⁶⁽⁵⁷⁾ Sokan elégedetlenek voltak az ifjúság és a főiskola szellemiségével és harsányan hirdették, hogy hogyan kell azt tovább javítani. Egyesek azt követelték, hogy a főiskola latin és német nyelvű „szokáskeveréke” szűnjön meg. „*A főiskola hagyományaiból ki kell gyomlálni minden idegenséget, és színtiszta magyarrá kell azokat átformálni.*” Szerte a világon faji és nemzeti megtisztulás zajlik – vélte a *Soproni Hírlap* egyik levelezője „(...)Nekünk sajnos több a tisztítani valónk és örömmel látjuk, hogy a faji eszme nálunk is diadalmasan tör előre.”⁵⁷⁽⁵⁸⁾

A faji kérdésekre való utalás nem volt véletlen ebben a rövid írásban. Az 1932–36 között működött miniszterelnök, Gömbös Gyula programjában ugyanis kitüntetett helyet foglalt el a faji problematika. Az egyébként német ösökkkel rendelkező Gömbös a magyarországi fajvédők vezéréként a politikai értelemben vett magyar nemzet kulturális és gazdasági hegemoniáját kívánta érvényre juttatni. Igaz ugyan, hogy ennek során a zsidóság szerepének visszaszorítását tekintette fontosnak, nem pedig a nemzetiségekkel szembeni fellépést. Programjában a nemzetiségi kérdéseket – származása miatt is – szinte kínosan igyekezett kerülni. A nemzetiségeket a „magyarországi” vagy „keresztény” faj részének tekintette, akik évszázados vérkeveredés révén váltak részévé a magyarságnak. A nélkül azonban, hogy ezt fennen hangoztatta volna, a nemzetiségeknek – közöttük a németeknek – a magyarságba való beolvadását tekintette végcél.⁵⁸⁽⁵⁹⁾ Amikor Gömbös 1934 nyarán Sopronban járt, már javában folyt a NEP égisze alatt zajló a társadalomszervező munka, mely a kormánypárton kívüli valamennyi politikai, kulturális és gazdasági szervezetre, így a magyarországi németek közösségeire ²³⁴is veszélyt jelentett. Ezekre a centralizált állam létrehozása jegyében beolvasztás vagy felszámolás várt.⁵⁹⁽⁶⁰⁾ Gömbös Sopronban 1934 júniusában kijelentette, nem ismer el más kisebbségi vezért, mint azt, akit a törvények erre jogosítanak, s ez nem más, mint a magyar miniszterelnök.⁶⁰⁽⁶¹⁾ A *Soproni Hírlap* nagyjából helyesen értelmezte a kormányfő szavait, amikor úgy kommentálta azokat, hogy Gömbös a nemzeti egységet jött hirdetni a városba, éppen ezért nem

ismer, nem akar ismerni nemzetiségi kérdést. A lakosság számarányának eloszlása miatt nemzetiségi probléma nem keletkezhet, s a nemzetiségi kérdés ellentétes a nemzeti egység gondolatával.⁶¹⁽⁶²⁾

Az átalakuló politikai közegben a helyi társadalom, legalábbis annak véleményformáló része egyre határozottabban foglalt állást a német kérdésben. 1934-ben fokozott mértékben támadták a német kultúrát, a német nyelvű sajtót Sopronban. Török Árpád, az *Oedenburger Zeitung* főszerkesztője kénytelen volt reagálni a támadásokra hangsúlyozva, hogy „a magyar közönséget a nemzetiséggel szemben nemcsak a németségnek és szóvivőinek esetlegesen méltatlan viselkedése ingerelheti fel, a magyarságot a németséggel szemben azáltal is fel lehet ingerelni, ha azt a hitet keltjük benne, hogy ez a németség méltatlanul vagy hazafiatlanul viselkedik.”⁶²⁽⁶³⁾ Saját lapjában hozzátette azonban, hogy az újság igenis intenzíven fog foglalkozni azokkal a németek és magyarok viszonyát érintő sorskérdésekkel, amelyekkel korábban nem foglalkoztak kellő mértékben. A hírlapi csata záróakkordjaként a *Hírlap* azzal vádolta meg az *Oedenburger Zeitungot*, hogy az Ausztria térszomszédságában a magyar érdek és a hivatalos külpolitika ellenére a Hitler-féle német politikának tapossa az útját.⁶³⁽⁶⁴⁾

A helyi németekben sokan máris a német birodalom alattvalóit látták, s ehhez „nem is volt szükséges” azonosulni a Német Birodalomból érkező eszmékkel. A németség pusztá léte is elegendő volt ahhoz, hogy felzaklassa a helyi társadalmat és politikusokat. Nagy volt a nyugtalanság amiatt, hogy a város nemzetiségi összetétele önmagában ürügyet szolgáltat a hódító „germán óriásnak”, hogy Sopront is bekebelezze. Emiatt nemcsak a németség kulturális és politikai tevékenységét próbálták kontroll alatt tartani, hanem igyekeztek a kisebbség fizikai jelenlétét és az erről árulkodó népmozgalmi adatokat is zárójelek közé szorítani. A félelem a legváltozatosabb óvintézkedésekre sarkallta a város vezetőit.

Ezek egyik formája a magyarosítás volt. A demográfiai mutatók az etnikai homogenizálás eredményességéről tájékoztattak. A város vezetése az 1930-as évtized közepén, a demográfiai mutatókat idézve büszkén bizonygatta a nemzeti eszme diadalát. Az 1920 és 1930 között eltelt tíz évben a német anyanyelvűek száma 16911 főről 14912-re csökkent a városban. A magukat magyar anyanyelvűnek vallók száma ugyanakkor 17166-ról 20314-re emelkedett.⁶⁴⁽⁶⁵⁾ A város magyar nemzetiségű lakosságának száma tehát közel nyolc százalékkal (3151 fővel) nőtt, a németek kb. 6,5 százalékos (1199 fő) csökkenésével szemben. Egy 1936 végén tartott főispáni felügyeleti vizsgálat pedig megállapította, hogy a magyarság száma 25000 főre, azaz 62,29 százalékra emelkedett, ²³⁵ami az 1930-as adatokhoz viszonyítva további, csaknem 6 százalékos növekedést jelentett. A német kisebbség száma a jelentés szerint ugyanakkor változatlanul mintegy 15000 főt tett ki. Az etnikai kép módosulásához az asszimiláció mellett a városba költöző tisztviselői csoportok és jelentős számú nyugdíjas letelepedése járult hozzá.⁶⁵⁽⁶⁶⁾ A statisztikai adatokat azonban egyesek kétkedéssel fogadták. Bizalmas jelentések szerint a város lakossága az idetelepült köztisztviselői karon kívül idegen a magyar kultúrától, ráadásul a népszavazás idején az osztrák gazdasági válság elől ide húzódó német ajkú vállalkozó, gazdálkodó réteg azóta eltávolodott a magyarságtól.

Minden adminisztratív eszközt fel kellett tehát használni az etnikai arányok javítására. A polgármester ellenkezése 1936-ban például megghiúsította az akkorra egyébként teljesen egybeépült Sopron és Sopronbánfalva közigazgatási egyesítését.⁶⁶⁽⁶⁷⁾ A szinte egészében németek által lakott falu csatlakozása ugyanis jelentősen rontotta volna a városban a magyarság szempontjából kialakult kedvező helyzetet.

A hazafias törekvések szószólói e miatt sokszor maguk is nehezen tudtak vagy akartak különbséget tenni a német veszély elhárítása és a kisebbségi jogok korlátozása között. Sokszor előfordult, hogy a helyi németség jogos nemzetiségi követeléseiben is a pángermanizmus rémét vélték felfedezni. A jelenség persze

nem volt sajátosan soproni, de a város földrajzi, illetve geopolitikai helyzetéből adódóan, a félelmek itt erősebben törtek a felszínre. (Nem a félelem fűtötte azonban főiskola hallgatóit, akik például az *Oedenburger Zeitung* nevének *Soproner Zeitung*-ra történő „magyarosítását” követelték.⁶⁷⁽⁶⁸⁾)

Parragi György 1936 első felében többször próbálta felhívni a társadalom és a hatóságok figyelmét pángermánnak tartott jelenségekre. Az általa írt cikkek egyikének nyomán a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium vizsgálatot is folytatott. Az írás a soproni egyetemen zajló pángermán szervezkedésről szólt. A vizsgálat hivatalosan cáfolta, hogy az intézetbe érkező német diákok mögött alldeutsch szervezetek állnának.⁶⁸⁽⁶⁹⁾ Parragi azonban más adalékokkal is tudott szolgálni a pángermán törekvésekkel kapcsolatban. A lapban olyan kiadványról tett jelentést, amelynek térképvázlatain Sopront és a Dunántúl egy részét Magyarországról leszakítva ábrázolták. Az írásmű az Anschlusst kész tényként tálalja, a külföldi németiséget pedig úgy osztályozta, hogy annak egyik részét a *Deutsche Grenzland in Not* (veszélyeztetett határnémetiség), a másikat pedig a *Deutsche Sprachinseln* (német nyelvszigetek) csoportjába sorolta. A határnémetiség alkotóelemei között ott találjuk a soproni, mosoni, vasi, és zalai németeket, akik így egy kategóriát képeznek Elzász, Eupen Malmedy, Schleswig, Dél-Tirol, Danzig németiségével.⁶⁹⁽⁷⁰⁾ A *Sopronvármegye* cikke további bizonyítékként a *Tat* című német folyóirat egy rövid mondatára is utal, mely szerint a német birodalom határainak egybe kell esnie a németiség etnikai határvonalával.⁷⁰⁽⁷¹⁾

²³⁶A veszélytudat valódi kibontakozása azonban – érthetően – az Anschluss előtti hónapokra volt tehető. 1938-ban Parragi újabb cikksorozattal próbálta meg igazolni, hogy a hazai „pángermán mozgalom” lendülete az utóbbi időben fokozódott. A *Sopronvármegye* január 28. és 29-i, valamint február 5-i számában foglalkozott a népinémet irányzattal és annak egyik reprezentánsával, Franz Schwertsirrel (Hasonló cikkeket közölt ekkor a *Dunántúli Hétfői Újság*, az *Esti Kurír*, és a *Neue Politische Volksblatt* is.) Számos személyes jellegű megjegyzés mellett, Parragi azzal vádolta Schwertsirt, hogy a nyilaskeresztes mozgalomban keres támogatókat céljai eléréséhez.

Sonntagsblattot olvasó férfi (Soproni Múzeum fotótára)

A megtámadott nemzetiségi politikus a *Volk und Heimat* 1938 februári számában cáfolta Parragi állításait. Kijelentette, hogy a nyilaskeresztes párt soproni csoportjában való belépést visszautasította, mert a nemzetiségi irányzatoknak pártok felettinek kell lenniük, egyszersmind egy népi mozgalom aligha érheti el a célját egy másik nemzeti szervezet támogatásával. Hozzátette: Csak azért harcolnak, amit az elszakított területeken élő magyarság is el kíván érni. Nem kérnek mást, mint nemzetiségi iskolákat, a nyelv használatát az egyházakban, szabadságot egyesületek és szervezetek alapításához, és parlamenti képviselést.⁷¹⁽⁷²⁾

A mellőzöttség, a problémák elodázása és a növekvő bizalmatlanság közben elősegítették a soproni németiség politikai sodródását. A politikai erőterben azonban az 1930-as évek elejéhez képest jelentős

változás következett be. A csökkenő befolyású szociáldemokraták által is üresen hagyott térbe benyomult a frissebb, sokat [237](#)ígérő, ráadásul kedvező külpolitikai háttérrel rendelkező nyilaskeresztes irányzat. Ennek legfőbb képviselője a Hubay Kálmán vezette Hungarista Mozgalom (1939. március 15-től Nyilaskeresztes Párt) Sopronban is növekvő népszerűsége tett szert, de megmérettetni csak az 1939-es választásokon tudta magát. Jelöltje akkor Vágó Pál, [72\(73\)](#) a szélsőjobb nemzetiségi problémákra „szakosodott” egyik képviselője. [73\(74\)](#) Feltűnése a nyilasok részéről nem volt véletlen a németek által lakott Sopronban. Vágó a helyi németiség nemzeti érzelmeire apellálva próbálta felépíteni a kampányát. A választási harc idején már foglalkozott a magyarországi német népcsoport, illetve a többi nemzetiség helyzetét rendező átfogó szabályozás gondolatával. A tervezet előkészítése Dr. Leicht József soproni ügyvéd bevonásával el is kezdődött 1939 tavaszán. [74\(75\)](#)

A népinémet mozgalmak és a hazai szélsőjobboldalt reprezentáló csoportok között Schwetsir cáfolata ellenére élénk kapcsolat volt. A Volksbund elődjeként működő Volksdeutsche Kameradschaft valóban támogatta a magyar nyilas mozgalmat. Hubay pártjában a szervezet irányítója, Franz Rothen mellett Franz Schwetsir is vezető posztot töltött be. [75\(76\)](#)

A Volksbund (Volksbund der Deutschen in Ungarn – VDU) 1938. november 26-án tartotta alakuló gyűlését Budapesten Franz Basch-nak, a hazai németek „népcsoport-vezetőjének” irányításával, azzal a céllal, hogy háttérbe szorítva, majd ellehetetlenítve a mérsékelt programmal működő Gratz Gusztáv-féle Volksbildungsverein működését, kizárólagosan képviselje a magyarországi német kisebbség érdekeit. Az egyesület 1939 áprilisában hozta létre első helyi csoportját a Baranya megyei Cikó községben, de bizalmas jelentések szerint a szervezés 1939 márciusában Sopronban is teljes gőzzel folyt. [76\(77\)](#) A VDU külsőségeiben eltért a korábbi organizációk megjelenésétől. Formájában hűen követte a nemzetiszocialista pártapparátus felépítését, és propagandamunkájában is a németországihoz hasonló módszereket követett. [77\(78\)](#) A hasonlóság mögött sokan eszmei azonosságot is felfedezni véltek. A szervezet egyik soproni rezidense, ifj. Tasch Pál, a belügyminisztérium információi szerint még 1932–33 folyamán végzett három hónapos propaganda-tanfolyamot Németországban, 1938 nyarán pedig egy ornitológiai konferencia ürügyén tett látogatást Stuttgartban, Münchenben és Scharlottenburgban. Tasch összeköttetést tartott fenn Albert Miksával, aki német ifjak stuttgarti továbbképzését szervezte. [78\(79\)](#) „Faust” fedőnéven e mellett az NSDAP egyik [238](#)nyugat-magyarországi informátoraként is működött. [79\(80\)](#) Tasch a VDU embereként aktív szervező- és propagandatevékenységet fejtett ki a városban.

A soproni németiség ezektől függetlenül is egyre növekvő számban képviseltette magát a Volksbund közben hivatalosan is megalakult helyi szervezetében. [80\(81\)](#) A taglétszám rohamos emelkedéséhez az is hozzájárult, hogy az agitáció során a szőlőműveléshez szükséges rézgálicot, műtrágyát is ígértek a gazdáknak. A szervezet helyi központja, a „Deutsches Haus” mind nagyobb hatást fejtett ki a város német lakosságára. Ennek zöme továbbra sem vált magyarellenessé, csupán nyelvét, szokásait kívánta gyakorolni anélkül, hogy ezért – mint arra példákat láthattunk – megbélyegeznék. A kétségkívül új orientáció azonban a helyi gazdák egyikét-másikat alkalmanként magyarelles kirohanásokra ragadtatta. Az erőszakoskodások nem váltak általánossá, csupán egyedi jelenségekként törtek a felszínre. Egyre több helyi gazdapolgár küldte viszont gyermekét a szervezet iskolájába, amiben persze nagy szerepet játszott, hogy oktatással kapcsolatos követeléseiket a döntéshozók évekig nem teljesítették.

A Volksbund erejét növelte, hogy a hungarista párt feloszlása után annak számos német nemzetiségű tagja és szimpatizánsa csatlakozott hozzá. A nyilaskeresztesekké avanszált hungaristák egyelőre szoros viszonyt tartottak fenn a VDU szervezeteivel, ám ez a viszony a választási küzdelem során megromlott. A Volksbund által addig támogatott Hubayék igyekeztek megszabadulni a „német zsold” vádjától. Hazafias

felbuzdulásukban megpróbálták elhatárolni magukat a pángermánnak bélyegzett törekvésektől. Ennek eredményeképp a volksbundisták, akik a választások előtt igyekeztek lojálisak lenni a nyilasokhoz, s a nyugat-magyarországi német kerületekben lemondtak a jelöltállítás lehetőségéről, most mélységesen csalódtak a szövetségesükben. A választások hevében a Nyilaskeresztes Párt ráadásul megfeledezett a VDU jelöltjeinek támogatásáról is. Basch, a szervezet vezetője, bizalmas jelentések szerint Berlint is tájékoztatta a nyilasok barátságtalan viselkedéséről, és egyenesen a németiség ellenségének próbálta beállítani Hubay pártját.⁸¹⁽⁸²⁾

A két szervezet közti viszony Sopronban azonban az országosnál kiegyensúlyozottabban alakult.⁸²⁽⁸³⁾ Valószínűleg ez játszhatott szerepet abban, hogy a Magyar Élet Pártja helyi szervezetében úgy látták: határozottan kell állást foglalni a nemzet és a magyarság mellett. A választások előtt a már említett Gacs János juttatta el a miniszterelnökhöz azt a memorandumát, amelynek pontjai az elnémetesedés veszélyének kitett város jövőjével foglalkoznak. Gacs a német agitáció hatásainak visszaszorítása érdekében és a város magyarságának megőrzése miatt szükségesnek látta az állami köztisztviselők nemzethűségi alapon történő teljes átvilágítását, és a megbízhatatlannak ²³⁹bizonyuló hivatalnokok lecserélését. Mindemellett csendes, ám határozott katonai intézkedéseket sürgetett annak érdekében, hogy a környék biztonságát modern harci eszközökkel felszerelt, erős, és nagy létszámú hadsereg őrizze. A szervezet e célból Sopron határőrvárossá nyilvánítását javasolta. Figyelemre méltó Gacsnak az az elképzelése, mely szerint a jelenleg „német gyűrűbe” fogott város környezetét magyarrá formálják. Ennek egyik eszközét a tudatos telepítési akcióban látta, amelynek során akár csere útján elvett földeket lehetne megbízható magyar telepeseknek átadni. Az így kialakítandó földek egy része vitézi birtokként, másik része magyar földművesek parcelláiként kerülne kiosztásra. Gacs érdeklődése a társadalompolitika és a gazdaság egyéb területeire is kiterjedt. Nézete szerint a magyar lakosság érdekeinek fokozottabb védelme, a magyar egzisztencia átmentése érdekében a kormánynak akár áldozatoktól sem szabad elzárkóznia. Eminens érdekünk e téren a magyar szereplők támogatása a gazdasági versenyben, az adózás és az adóvégrehajtás terén – hangsúlyozta a politikus, majd így folytatta: „Ismerve azonban a német nép anyagiasságát, gondoskodni kell arról, hogy a *tisztességes kereteken belül* megtalálják a gazdasági prosperitást a magyar életben. Nyelvi, kulturális téren igényeik ésszerű teljesítése mellett törekedni kell a magyar kultúrközösségbe való bevonásukra, melynek minimuma, hogy tanulják meg és ismerjék annak az országnak a nyelvét, melynek kenyerét eszik, amelyen élnek.”⁸³⁽⁸⁴⁾ A magyar kultúrkörbe való integrálódás persze identitásuk feladása, az asszimiláció irányába szorította volna a németeket.

A memorandumban foglaltak széles körű elterjesztése természetesen ügyetlen lépés lett volna két hónappal a választások előtt. A MÉP soproni jelöltje, Csáky István külügyminiszter, a nyilvánosság színe előtt nem vállalta a Gacs-féle konfrontációs taktikát, hanem a nemzetiségi kérdésből eredő feszültségek tompítására törekedett. Hangsúlyozta, hogy a magyarság kritériumát nem a fajhoz tartozásban, hanem az azonos életmódban, életfelfogásban látja. Csáky ezzel próbálta meg áthidalni a faj és a nemzet közötti különbségeket.⁸⁴⁽⁸⁵⁾ A Kereskedelmi Kamarában elmondott beszédében az idegen ajkú állampolgárok számára ugyanazt a magatartást helyezte kilátásba magyar részről, amelyet a német kormányzat tanúsít a magyarok irányában.⁸⁵⁽⁸⁶⁾

A helyi németiség sorsának alakulását nemcsak a hazai szélsőjobboldal kísérte nyomon élénk érdeklődéssel, hanem – mint eddig is – németországi pángermán, és a határ túloldalán működő náci szervezetek is. 1939 júniusában Németországban gyűjtést rendeztek a külföldi németek javára. Június 24–25-én pedig megtartották a „Német népiség napját” (Tag der deutschen Volkstum). Az adományozók ez alkalommal állítólag olyan jelvényeket kaptak, amelyeken külföldi német városok – többek között Sopron – címere

szerepelt.⁸⁶⁽⁸⁷⁾

Széles körben ismerté vált azonban egy másik elképzelés is, amely Magyarország etnográfiai viszonyainak átrendezését tartalmazta. Fritz Heinz Reimesch a VDA keretén belül működő *volksdeutsche Rundfunkreferat* vezetője számos, Berlin-Grunewald postai bélyegzővel ellátott levelet küldött dunántúli német falvakba. Ezekben Európa etnográfiai viszonyainak újjárendezését taglalta. Utóbbi részeként alkalmasabb népi „elválasztóvonalak” ²⁴⁰(bessere Trennungslinien) megteremtését helyezte kilátásba, áttelepítések révén. A levél a svábok körében nagy ellenérzéseket váltott ki, és jelentősen táplálta a Volksbund iránti bizalmatlanságot is. Az áttelepítéstől való félelem beárnyékolta a szervezet működését. A kétségeket fokozta, hogy Erdmannsdorff 1939. május 23-án 6000 magyar kitelepítését javasolta az egykori burgenlandi Engerau térségéből. A magyar kormány ugyanakkor Balf, Fertőboz, Harka, és Fertőrákos községek összesen 6300 lakójának áttelepítését fontolgatta. Ezzel azt kívánták elérni, hogy a hat – zömében németek által lakott – községgel körülvett Sopront összekössék a magyar településterületekkel.⁸⁷⁽⁸⁸⁾

Az NSDAP Niederdonau tartományi hivatala (Gauleitung der NSDAP Grenzlandamt Gau Niederdonau) közben jelentéseket készített a nyugat-magyarországi – főként a soproni – németek helyzetéről. A beszámolók tartalmát a terület későbbi bekebelezésének elvi megalapozására kívánták felhasználni. A *Lage der Deutschtum* című beszámoló szerint a helyi németek teljesen ellenséges közegben kénytelenek élni, ahol amellet, hogy folyamatosan háttérbe szorítják őket, erős asszimilációs nyomásnak vannak kitéve. A jelentés különösen eredményesnek ítélte az oktatás magyarosítására vonatkozó törekvéseket. Kifogásolta, hogy a városban egyetlen német nyelvű Hauptschule, illetve Oberschule sincs, és vegyes tannyelvű népiskola (Volksschule) is csupán egyetlenegy működik. Részben ennek tudható be, hogy a németiség elveszítette korábbi befolyását a városi testületekben. „A német öntudat minden megnyilvánulását rossz szemmel nézik és hazaárulásnak titulálják. A Volksbund körzeti vezetőjét már két ízben vetették börtönbe.” – állította a jelentés szerzője, hozzátéve, hogy a városba erős a magyar munkaerő beáramlása, ezért az állás nélkül maradt németek kénytelenek a birodalomba vándorolni, hogy megélhetésüket biztosítsák. Mindezen okoknál fogva a németek csatlakozási vágya egyáltalán nem csökkent, hanem változatlan, sőt erősebb, mint korábban volt.⁸⁸⁽⁸⁹⁾ A jelentés megállapításának minden túlzás ellenére volt reális alapja. Emiatt a soproni német lakosság szélsőséges szervezetek felé terelését célzó gondolatok megfelelő táptalajra hullottak.

A választásokat követően a határváltozásokkal összefüggő híresztelések, majd a lengyelországi háború kirobbanása borzolta a kedélyeket. A közvéleményt azután Hitler 1939. október elején elhangzott beszéde izgatta fel ismét. A Führer október 6–10. között többször úgy nyilatkozott, hogy a különböző országokban szétforgácsoltan élő német népcsoportokat áttelepítéssel kívánja megmenteni az asszimilációtól. A hazai németiség mérsékelt lelkesedéssel fogadta az ötletet. A határ mentén élő közösségeik, akik nem kívánták elhagyni lakhelyüket, tanácstalanul tekintettek a jövő elé. Jellemző módon, az addig hangos pángermán aktivisták is elcsendesedtek, és többen magyar voltukat kezdték hangoztatni. A telepítési akció híre a Volksbund helyi működését csaknem megbénította. A szervezet tagjai joggal gondolhattak arra, hogy a program első alanyai éppen az ő körükből kerülnek ki, holott ők a szülőhelyükön kívánták megvalósítani céljaikat. A Németországba, esetleg Lengyelországba történő átköltöztetés okozta riadalom egy időre tétlenségre kárhoztatta a tagok nagy részét. Németbarát csoportjaik viszont végre tiszta etnikai képlet kialakulását, valamint a város és környéke Ostmarkba illesztését várták a tervektől. Ők úgy kalkuláltak, hogy ²⁴¹Nyugat-Magyarország területére tolnai, baranyai németeket vezényelnek át, s ezután végrehajtják a térség elcsatolását.⁸⁹⁽⁹⁰⁾ Hasonló várakozások a burgenlandi lakosságtól sem voltak idegenek. Ott viszont úgy vélekedtek, hogy a német hatóságok a tartomány megbízhatatlan magyarságát cserélik tolnai németekre. Magyar belügyi szervek informátorai szerint, előbbiek ennek örülnének is, hisz a volt

Burgenlandban nagy a terror, a megfélemlítés és nyugtalanság uralkodik.⁹⁰⁽⁹¹⁾

Végül a tervekből semmi sem lett. A háború alatt a tovább növekedett a németek szélsőséges irányba terelt köreivel szembeni bizalmatlanság. Az ellenérzéseket táplálta, hogy a VDU soproni csoportja élénk kapcsolatot tartott az NSDAP Gau Niederdonau vezetésével, és magáévá tette Sopron elcsatolásának általuk kidolgozott (fentebb ismertetett) koncepcióját. ⁹¹⁽⁹²⁾ A gyanakvás időnként ellenszenvbe csapott át. (1941 áprilisában a Jugoszlávia ellen vonuló Wehrmacht csapatok üdvözlésére kivonult Volksbund-tagok összetűzésbe is keveredtek a magyar lakossággal.) Az ellenérzések akkorra már egyre szorosabban összekapcsolódtak a magyar függetlenségi és németellenes küzdelmekkel.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a soproni városvezetés 1921 után a hűség-hűtlenség problematikus és absztrakt kategóriáját állította politikájának középpontjába. A helyi németiség a két háború között, bár őrizte nemzeti azonosságát, egy részük – köztük is elsősorban az 1921-ben Magyarországot választók csoportja – azonban magyar nyomás alatt kénytelen volt a mindennapi életben elfojtani identitását, hogy hűségét illetően ne merülhessenek fel kételyek. Ez a kényszer komoly akadályokat gördített a soproni németek csoportkohéziójának kialakulása elé. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az Anschluss után polarizálódott a helyi német közösség, amelynek a VDU köré gyűjtött tagjai szecesszionista terveket szőttek, s ebben az – utóbb egyébként félreállított – burgenlandi náci vezetéstől is támogatást kaptak.

A háború után – ismert módon – kollektív büntetés sújtotta azokat, akik a szervezet tagjai voltak, vagy magukat az 1941-es népszámláláskor német nemzetiségűnek vallották. Magyarországon több párt- és nemzetiségpolitikai állásfoglalás ítélte el a németiség egészének kitelepítését. A soproni városvezetés is azokhoz tartozott, akik 1946-ban követelték: mentesítsék a kitelepítés alól mindazokat, akik német anyanyelvűek voltak, de magukat magyar nemzetiségűnek vallották. Sopronban a város tanácsa a németek 1921-ben tanúsított államhűségére hivatkozva kérte a kényszerintézkedések mellőzését.⁹²⁽⁹³⁾ Ennek ellenére a „hűségese” közül is több százan kényszerültek elhagyni hazájukat, csatlakozva azokhoz, akik 1941-ben vállalták német nemzetiségüket.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Molnár Tünde: A németiség elűzése Sopronból és környékéről a korabeli sajtó tükrében*

242 Molnár Tünde: A németiség elűzése Sopronból és környékéről a korabeli sajtó tükrében^{*(94)}

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Molnár Tünde: A németiség elűzése Sopronból és környékéről a korabeli sajtó tükrében* / A nagypolitikai háttér

A nagypolitikai háttér

Az 1941. évi népszámlálás idején mintegy 470 000 német nemzetiségű lakos élt Magyarország területén.¹⁽⁹⁵⁾ A második világháború után történelmi szükségszerűség volt a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonása. Ezt a felelősséget igazságtalan módon kiterjesztették a magyarországi németiség egészére; kollektív felelősséget támasztottak olyan tömegekkel szemben, amelyeknek nem volt más bűnük, mint hogy kiszolgáltatott helyzetben lévő németek voltak. Német nemzetiségünk történetében a

legtragikusabb időszak a kitelepítések kegyetlen végrehajtásának néhány esztendeje volt.

1945 nyarán, a potsdami értekezleten kimondták a német nép bűnösségét, és megtárgyalták a lengyelországi, csehszlovákiai és magyarországi német lakosság szervezett, emberséges módon történő kitelepítését – amelyet az Ideiglenes Nemzetgyűlés néhány pártja²⁽⁹⁶⁾ és az Ideiglenes Nemzeti Kormány már korábban szorgalmazott.³⁽⁹⁷⁾ A Magyarországról kitelepítendőek számát 400–500 000 főben határozták meg, az áttelepítések végrehajtását pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra bízta, amelynek tagjai a Szovjetunió, Anglia, az Amerikai Egyesült Államok kormányainak képviselői voltak.

Lengyelországból és Csehszlovákiából az áttelepítés már a potsdami értekezlet előtt megkezdődött. A német nemzetiségű lakosság kitelepítéséről szóló döntés indítékai, illetőleg háttere korántsem volt azonos Lengyelország, Csehszlovákia, valamint Magyarország esetében. Eduard Beneš csehszlovák nemzetállami homogenizációs törekvéseinek érdekében fejlesztette 1942 végén, 1943 elején konkrét követeléssé a magyar és a német nemzetiségű lakosság kitelepítését. Klement Gottwald 1945. április 5-én a Szlovák Nemzeti Tanács ülésén jelentette be, hogy a köztársaságot a csehek és a szlovákok közös államaként fogják „felújítani”. A magyarországi németek kitelepítését tehát a csehszlovák kormányszervek is szorgalmazták, hogy az innen távozó németek helyére telepítsék át a szlovákiai magyar nemzetiségű lakosságot.⁴⁽⁹⁸⁾

243A magyarországi német nemzetiségű lakosság elűzése – a 12.230/1945. M.E. sz. kitelepítési rendelet alapján – 1946 januárjában indult meg a Népgondozó Hivatal irányításával Bácsbokod községből, majd Budaörsről Németország amerikai megszállási övezetébe.⁵⁽⁹⁹⁾ 1946. július 1-ig közel 120 000 német hagyta el az országot. Ekkor a kitelepítést ideiglenesen felfüggesztették, mert az USA bejelentette, hogy megszállási övezetébe az eredeti feltételek mellett nem tud több magyarországi németet befogadni. A magyar külügyminisztérium és az Egyesült Államok németországi katonai kormányzatának a megbízottai 1946. szeptember 1-jén külön megállapodásban rögzítették a német lakosság eltávolításának folytatását. Mindezek ellenére az amerikai megszállási övezetbe történő kitelepítést az év végén leállították. Az USA németországi megszállási övezetébe 1946 folyamán 135 655 személyt telepítettek át Magyarországról.⁶⁽¹⁰⁰⁾ 1947 tavaszától a kitelepítés Németország szovjet megszállási övezetébe történt, de ez Sopront már nem érintette.

Nyugat-Magyarországon a legsúlyosabban Sopron megyét sújtotta a kollektív felelősségre vonás, amelynek során több mint 14 000 embert telepítettek át Németországba.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Molnár Tünde: A németek elűzése Sopronból és környékéről a korabeli sajtó tükrében* / Sopron a kitelepítési rendelet megjelenéséig

Sopron a kitelepítési rendelet megjelenéséig

1945. január 25-én megjelent az Ideiglenes Nemzeti Kormány népbíráskodásról szóló rendelete, amely elvileg tisztázta: háborús bűnös az, „aki magyar állampolgár létére a német hadsereg, vagy biztonsági szolgálat kötelékébe lépett”. Az 1945. március 18-án közzétett földreform-rendelet azonos módon ítélte meg a fasiszta vezetőket és a Volksbund egyszerű tagjait: „Teljes egészében és a nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes bűnösök földbirtokait.”⁷⁽¹⁰¹⁾ A Volksbund soproni körzete mintegy 6000 fős taglétszámmal rendelkezett, ám legalább ötezret a jóhiszeműség, a naivitás, a

tömeghisztéria és az anyagi gondolkodás vitt rá a csatlakozásra. Volt, aki csak azért lépett be a Volksbundba, hogy eredeti nevét visszakaphassa, volt, aki azért, hogy néhány fillérrel olcsóbban műtrágyát, szőlője permetezéséhez pedig rézgálicot kaphasson.⁸⁽¹⁰²⁾ Távlátában szemlélve a kérdést, hozzájárult a Volksbund vonzerejéhez a két világháború közötti korszak elhibázott nemzetiségi politikája is, országos és helyi szinten egyaránt.⁹⁽¹⁰³⁾

Az orosz hadsereg 1945. április 1-jén vonult be Sopronba. Ezzel egyidőben megindult a földreform-rendelet végrehajtása is. A sajtó naponta közzétette az elkobzással büntetettek névjegyzékét. Egy 1945. szeptember 26-án készült jelentés szerint Sopron ²⁴⁴megyében az elkobzott földbirtokok száma 1412, az elkobzott földek nagysága pedig 3480 kat. hold volt.¹⁰⁽¹⁰⁴⁾

A Volksbund-tagok kérdésével foglalkozott 1945. április 21-iki ülésén Sopron város és vármegye Nemzeti Bizottsága is. Döntésük értelmében a „volksbundistákat” azonnali hatállyal kizárták a közéletből, és „amíg internáló táborok nem létesülnek a nyilasok és volksbundosok számára, addig a 16–60 év közötti férfiakat, a 16–40 év közötti nőket munkaszolgálatra kell kötelezni.”¹¹⁽¹⁰⁵⁾ „Ezek után naponként vitték az egyes csoportokat a városháza elől közmunkára” – emlékszik vissza Hiller István történész, a soproni Központi Egytemi Könyvtár későbbi főigazgatója. – „Magam is láttam, amikor nyakukból madzagon elől-hátul nagy táblák lógtak horogkereszttel, nyilaskereszttel, és terelték őket lapáttal, csákánnyal stb. Az igazságtalanság csak az volt, hogy olyanok is voltak közöttük, nem kevesen, akik éppen e jelképek és ezek megtestesítői ellen voltak, sőt üldöztetést szenvedtek, letartóztatásban voltak a bukott rendszer utolsó idejében.”¹²⁽¹⁰⁶⁾

A magyar minisztertanács 1945. június 20-án rendelkezést bocsátott ki olyan járási bizottságok felállításáról, amelyek célja a hitlerista magatartást tanúsított német lakosság felülvizsgálása volt. A rendelet alapján a bizottság köteles volt a hatáskörébe tartozó községek minden 16. életévét betöltött lakosát nemzethűség szempontjából megvizsgálni. A rendelet megjelenése idején megindultak a népbíróságokon az ún. Volksbund-perek, amelyek során felszínre kerültek a fasisztává vált németek bűnei, a Volksbund kegyetlenségei, a magyar nemzet elleni vétségei. A perek során egyéni elbírálás alapján döntöttek. Az említett bizottság, a rendőrhatóságok, valamint a Népgondozó Hivatal megbízottai tehettek javaslatot a népbíróság elé állításra, vagy egyesek előzetes internálására.¹³⁽¹⁰⁷⁾

Sopron megye főispánja 1945. augusztus 29-iki átiratában javasolta a belügyminiszternek, hogy a német lakosságú községek választójogát függessze fel. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés végül kimondta a választójog megvonását a következő falvakban: Ágfalva, Balf, Fertőrákos, Harka, Sopronbánfalva és a város területéhez tartozó Brennbergbánya-telep.¹⁴⁽¹⁰⁸⁾ Az 1941. évi népszámlálás adatai szerint a soproni járás községeiben 12 935 volt a lakók száma, ebből 2 900 fő kapott szavazati jogot. Sopronban a 42 255 lakóból csak 17 128 volt a választók száma.¹⁵⁽¹⁰⁹⁾

Az 1945. november 4-iki választásokon a Független Kisgazdapárt győzelme Sopronban 67,5%, a megyében pedig 70,1% volt. A soproni kisgazdák radikális állásponton voltak a „svábkérdésben”, és ez komoly feszültségekhez vezetett az MKP-vel fenntartott kapcsolatukban is: „A soproni volksbundisták... ne reménykedjenek most már semmi kormányváltásban, hogy ily módon kaphassák vissza elvett földjeiket... Elég volt... korábbi hazaáruló politikájából, de elég volt legújabb mesterkedéseikből is. A volksbundisták korszaka leáldozott...”¹⁶⁽¹¹⁰⁾ Dr. Hám Tibor kisgazda-főispán már 1945 május első felében – függetlenül a rendeletektől – telepítési bizottságot állított fel, ²⁴⁵kinevezte a telepítési biztost és a belügyminiszter utasítása ellenére többször újrakezdeményezte a kitelepítés előkészítését.¹⁷⁽¹¹¹⁾

1945 decemberében minden olyan községben, amelyben a németiség aránya 70–90% volt gyűjtőtáborokat

terveztek és hoztak létre a német lakosság összevonására. A „II. Északnyugati Gyűjtőtábor” helyeként szerepelt Fertőrákos és Sopronbátfalva is. A gyűjtőtáborokat a kitelepítési oszlopok fogták össze, amelyekben egyenként 60–70 ezer ember mozgását tervezték. A 3. számú oszlopba tartozott Veszprém, Győr, Sopron és Fejér megye. A táborokba való tömörítést megkezdték, de a teljes végrehajtásra nem került sor.¹⁸⁽¹¹²⁾

A Magyar Közlöny 1945. december 29-iki 211. számában azután megjelent a kitelepítési rendelet, amely a vártnál sokkal szigorúbb intézkedést tartalmazott. Már nem csak volksbundistákról, önkéntes SS katonákról és azokról volt szó, akik magyarosított nevüket német hangzásúra változtatták vissza, hanem azokról is, akik az 1941. évi népszámláláskor német anyanyelvük mellett német nemzetiségűnek vallották magukat.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Molnár Tünde: A németiség elűzése Sopronból és környékéről a korabeli sajtó tükrében* / Sopron megye a kitelepítési rendelet megjelenésétől a végrehajtás megkezdéséig

Sopron megye a kitelepítési rendelet megjelenésétől a végrehajtás megkezdéséig

A januárban megindított kitelepítés híre rendkívül pesszimista hangulatot teremtett: „A lakosság hangulata nagyon rossz a német községekben, sokan letargikus állapotban vannak” – jelentette a Sopron járási főjegyző.¹⁹⁽¹¹³⁾ Hanzmann Károly soproni evangélikus espereslelkész, akinek feljegyzéseiből nyomon követhetjük a kitelepítés eseményeit, így fogalmazott: „Ez idő szerint a mi napjaink nem csendesek és nem békességesek. Szívünk, lelkünk telve van sok aggodalommal és kétségbeeséssel. A kitelepítés réme, pusztulás fenyegeti egyházmegyénket és benne a mi gyülekezetünket is.”²⁰⁽¹¹⁴⁾

A soproni egyházi szervezetek 1946. január 15-én memorandumot küldtek a miniszterelnöknek, amelyben az alaprendelet felülvizsgálását kérték. A memorandum elemezte Sopron múltját, s tiltakozást tartalmazott az ellen, hogy „a leghűségesebb városból” a magyarhű németeket is kitelepítik.²¹⁽¹¹⁵⁾ Ezt a felterjesztést megküldték a miniszterelnöknek, az országgyűlési képviselőknek, Sopron városának, a római katolikusok a hercegprímásnak, az evangélikusok pedig az egyetemes felügyelőnek, a püspöki karnak, és a Magyarországi Lelkészegyesület elnökének. „Bizalmas úton szóbeli ígéretet kaptunk kérésünk meghallgatását illetően. Egyházi főhatóságunk továbbította kérvényünket; de biztató eredményről nem értesíthetett.”²²⁽¹¹⁶⁾

A Városi Tanács is feliratot intézett a miniszterelnökhöz január 26-án, amelyben kérte a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségű és nemzethű polgárok mentesítését, hivatkozva arra, hogy a német anyanyelvű lakosok az 1921. évi népszavazáskor a magyarsághoz való nemzethű magatartást tanúsítottak.²³⁽¹¹⁷⁾ A kérések válasz nélkül maradtak, ²⁴⁶ezért a Kisgazdapárt helyi szervezetének küldöttsége 1946. április 10-én Budapestre utazott, hogy a magyar nemzetiségű, német anyanyelvű egyéneket – akik nemzethűséget tanúsítottak a népszavazástól a felszabadulásig – mentesítsék a megtorlások alól.²⁴⁽¹¹⁸⁾

Mindezen kezdeményezésekre Pajzs István – az *Új Sopron* felelős szerkesztője – újságja címlapján közölte véleményét „Hazaárulás a Tűztorony alatt” címmel: „... a Tűztorony alatt immár nem szikra van, hanem a hazaárulás sötét mocsara, a reakció bűzös levegője áramlik elő! [...] Jelkezdődött a mesterkedés. Egymásra találtak a klerikális körök, egy bizonyos párt jobboldali elemeivel, akiktől Sopronban még nem tisztult meg a párt és egymásra találtak azok a városházi korifeusok, akik [...] még egy utolsót akartak rúgni a magyar

népén és a magyar demokrácián. ...sürgősen rendet és nagytakarítást kell végezni a Tűztorony tövében és kisöppörni vasseprővel mindazt a szemetet, amely [...] a nép ellenségeivel szövetkezve felfordulást csinált és összeeskü-vősdit játszott. Ki a nép ellenségeivel a közhivatalokból, ki a svábmentő közalkalma-zottakkal a Soproni Városházáról!”²⁵⁽¹¹⁹⁾ Ez a megfogalmazás mintegy helyi változata volt az országos politikában ekkoriban mind gyakrabban hangoztatott „Ki a nép ellenségei-vel a koalícióból!” jelszónak...

Vass Károly, a Kisgazdapárt soproni szervezetének elnöke a *Soproni Újság*ban „Hazaárulás vagy becsületes magyar álláspont?” címmel reagált az *Új Sopron* „minősíthe-tetlen és a valóságnak egyáltalán meg nem felelő” cikkére, kötelességének tartva az igazság közlését.²⁶⁽¹²⁰⁾ Az *Új Sopron*ban a kitelepítés eseményeinek tudósítása során sokszor gyalázkodó hangvételű cikkek jelentek meg, ezzel szemben a *Soproni Újság* tárgyilagos próbált maradni.

A *Magyar Közlöny* 1946. január 15-iki számában megjelent a 12.330/1945. M.E sz. rendelet végrehajtási utasítása, amely úgy rendelkezett, hogy az áttelepülés alól mentesül az, aki német anyanyelvű, de magyar nemzetiségűnek vallotta magát, és hitelt érdemlően igazolja, hogy magyarságáért üldöztetést szenvedett. A mentesítések ügyében a belügyminiszter által kiküldött öttagú bizottság határoz a helyszínen. „A mentesítettek száma nem lehet több – a mentesülő családtagokkal együtt – a járás, a város illetve vármegye áttelepülésre kötelezett lakosai számának 10 százalékánál. A mentesítő indokokat részletes tanúsítvánnyal kell bizonyítani, és azt legkésőbb a névjegyzék közzététele utáni 5-ik napon a bizottságnál előterjeszteni. A mentesítetteket a mentesítés alapjául szolgáló érdemek súlyának sorrendjébe veszik fel névjegyzékbe [...] a kitelepítés miniszteri biztosa a létszámon felül esőket törli.”²⁷⁽¹²¹⁾

A kitelepítésekkel egyidőben megindult a németek mentesítése, elsősorban a korábban lezajlott egyéni elbírálások alapján. Mentesítő bizottságok alakultak, ahol az egyes koalíciós pártok mindent elkövettek, hogy tagjaik a kitelepítést elkerüljék. A Kisgazdapárt a mentesítéseket gazdasági indokokkal támasztotta alá, a módosabb gazdákat pártigazolvánnyal látta el, azt a látszatot keltve, hogy már 5–6 éve tagjai voltak a pártnak. ²⁴⁷A Sopron megyei nemzeti bizottság 1946. január 22-én tartott ülésén a Kisgazdapárt képviselője összehasonlítást tett a szorgalmas németek és a lusta telepesek között, s a gazdasági katasztrófa elkerülése érdekében a kitelepítések lassítását javasolta.

A Magyar Kommunista Párt 1946 elején elsősorban a német munkások, bányászok mentesítését tartotta fontosnak. A Szociáldemokrata Párt továbbra is ellenezte a kollektív felelősségre vonást, és szintén szorgalmazta a német munkások és bányászok mentesítését. Márciusban Nagy Imre rendelete alapján az áttelepülés alól mentesítést kaptak családtagjaikkal együtt azok a német származású szénbányászok, akik már 1945. december 29-e előtt is ténylegesen bányában dolgoztak. Ez a rendelkezés azokat az erőfeszítéseket kívánta méltányolni, amelyeket Brennbergbánya, Mecsekszabolcs, Dorog és más vidékek német szénbányászai a széntermelés fokozásáért már addig is kifejtettek.²⁸⁽¹²²⁾

Január 5-én a bécsi rádió bementa, hogy nem fogadnak be magyarországi német menekülteket, de ha Sopron Burgenland testét képeznék, találnának megoldást.²⁹⁽¹²³⁾ A kitelepítést sürgetők viszont azt hangoztatták, hogy amíg a némettség a városban ilyen nagy számmal van jelen, addig az Ausztriához csatlás veszélye bármikor felmerülhet, hiszen „az 1941-es népszámlálás csendes népszavazás volt”.³⁰⁽¹²⁴⁾ Aggodalmuk azonban csak részben volt megalapozott. Bár a soproni politikai rendőrség 1946 tavaszán hazaáruló szervezkedést leplezett le, amely nemcsak Sopron közvetlen környéke, hanem a járás nagy részének Ausztriához való csatlását készítette elő, az elképzelésnek politikai realitása nem volt. A hazaárulók ugyan olyan híreket próbáltak elterjeszteni a közvéleményben, hogy Sopron visszacsatlása befejezett dolog, és egy esetleges nemzetközi beavatkozásban is reménykedtek,³¹⁽¹²⁵⁾ de a nagypolitika

figyelmét más kérdések kötötték le. Az osztrák parlamentben 1946 májusában elhangzott az igény, hogy Burgenlanddal együtt Sopront is Ausztriához kell csatolni, de júniusban közölték, hogy követeléseik mégsem területi jellegűek.³²⁽¹²⁶⁾ Sőt, ebben az időben a német lakosság szórványos spontán visszaszivárgása mellett Bécsben létrejött egy olyan szervezet is, amelynek célja a Magyarországról elűzött németeknek Nyugat-Magyarország területére való visszatelepítése volt, és ehhez az ausztriai Szövetséges Ellenőrző Bizottság támogatását is szeretnék volna megszerezni.³³⁽¹²⁷⁾

A belügyminiszter februárban kinevezte Náray Józsefet miniszteri biztosnak az áttelepítések végrehajtása irányítására és ellenőrzésére Győr-, Sopron- és Vasvármegye területére. Márciusban kijelölték a harmadik számú bizottságot a soproni kitelepítés elvégzésére, a Városházán pedig megkezdték a telepítés adminisztrációs munkáit végző tisztviselők összeírását. Megindultak az előkészületek: „Júniusra nem lesz svábunk” – adta hírül az *Új Sopron*.³⁴⁽¹²⁸⁾ Az *Új Sopron* a kitelepítések végrehajtásáig következetesen németellenes hangulatot árasztott, felnagyított olyan eseményeket, amelyek a kitelepítők érdekében álltak. A korabeli sajtó elvakultan írt a hosszan elhúzódó, kínos kitelepítési ²⁴⁸folyamatról is. Garmadával hozott közleményeket azokról a „sötét üzemekről”, amelyekkel a kitelepítésre ítélték, illetve az attól rettegők menteni próbálták magukat. Ezek szerint az érintettek képesek voltak elszökni, elbujdosni, magyarokkal gyorsan házasságra lépni, megvesztegetéssel hamis nemzethűségi igazolópapírokat szerezni, a nemzeti bizottságokba, demokratikus pártokba beférkőzve a kitelepítés sabotálása érdekében ténykedni. A német lakosság magatartása ellenséges, agresszív, tarthatatlan volt a korabeli sajtóközlemények szerint, s a cikkírók azt a vélekedést próbálták elterjeszteni, hogy ezen csak mielőbbi kitelepítésükkel lehet segíteni.³⁵⁽¹²⁹⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Molnár Tünde: A németiség elűzése Sopronból és környékéről a korabeli sajtó tükrében* / A Sopron megyei kitelepítések

A Sopron megyei kitelepítések

Sopronban és a soproni járás német községeiben 1946. április első napjaiban megkezdődött a kitelepítés az Országos Népgondozó Hivatal Északnyugat-Magyarországi Települési Kirendeltségének vezetője, Soltész Jenő irányításával.³⁶⁽¹³⁰⁾ Április 5-én, pénteken Budapestről Sopronba érkezett a kitelepítést intéző Összeíró Bizottság, amely április 6-án megkezdte a kitelepítendőket regisztrálását Ágfalván³⁷⁽¹³¹⁾ a 12.330/1945. M.E. sz. rendelet alapján: „Az áttelepülésre kötelezett személyeket minden községben (városban) lakóházanként össze kell írni és a közös háztartásban élőket családonként csoportosítva jegyzékbe kell foglalni (4.§ 1. bek.). Az áttelepülésre kötelezettek névjegyzékét a község (város) hirdetőtábláján ki kell függeszteni. (5.§ 1. bek.) A névjegyzékbe felvett személyek lakóhelyüket csak a községi rendőrhatalóság engedélyével hagyhatják el. Ilyen engedély csak kivételesen indokolt esetben adható. (5.§ 2. bek.) Az áttelepítés végrehajtásának irányítására és ellenőrzésére a belügyminiszter miniszteri biztosokat küldhet ki (6.§ 1. bek.)”³⁸⁽¹³²⁾

Ágfalván a kitelepítés miniszteri biztosa, Dr. Németh Gyula, és helyettese, Balogh Endre irányították a kitelepítést. A falut lezárták. A község lakosainak teljes névsorát a jegyző állította össze és a kitelepítési kormánybiztos által kinevezett összeíró bizottság ennek alapján – és az általa Budapestről meghozott 1941. évi népszámlálási adatok segítségével – megállapította és április 11-re kifüggesztette a kitelepítendőket névsorát. A lajstrom kifüggesztése után öt napon belül kérhették a kitelepítés hatályon kívül helyezését az érintettek, akiknek két százalékát – elsősorban a bányászokat – mentesítette a felülvizsgáló bizottság.

Április 14-én megkezdték a bevagonírozást, és el is indították az első szerelvényt a faluból.

A vonat 44 kocsiból állt, 1-1 vagonba 30 ember került, külön kocsit foglalt le a konyha, s külön kocsiba vitték orvos és ápolószemélyzet kíséretében a betegeket is.³⁹⁽¹³³⁾ A *Soproni Újság* április 17-én riportot közölt az eseményekről: „...a vonat melletti réten táncoló fiatalság. Az ágfalvi „rezes” fújja a talpalávalót, a fiatalság pedig mintha farsang volna, táncolja a »walmart«. A gyerekek és az öregek a vagonokban, vagy a vagonok előtt ²⁴⁹ülve beszélgetnek, sörözgetnek, kocsijukat rendezgetik.” Ugyanezen a napon az *Új Sopron* „Helyzetjelentés Ágfalváról” címmel hasonló tapasztalatokról számolt be.

Mindezekkel ellentétesen emlékezik a szemtanú, aki jelen volt a transzportok „búcsúztatásán”: „Nem láttam sem vígan táncolókat, sem megnyugvást az arcokon, azt, hogy lelkükben minden rendben van, inkább ezek ellenkezőjét. Elkeseredettséget, félelmet, sírást, zokogást, a több száz éves haza kényszerű elhagyásának gyötrelmes fájdalmát, ami kiült az arcokra.”⁴⁰⁽¹³⁴⁾ Csütörtökön, április 18-án elindult a második szerelvény is Ágfalváról. Ezalatt Bánfalván is befejezték az összeírásokat, a németeket három szerelvénnel szállították el.⁴¹⁽¹³⁵⁾

Ágfalvi kitelepítettek bevagonirozása, 1946. (Soproni Múzeum fotótára)

Közben a kitelepítés ügye Sopronban is előrehaladott stádiumba lépett. Április 12-én az *Új Sopron* közölte, hogy Németh Gyula és Náray József kitelepítési kormánybiztosok elindultak Sopronba. Április 14-én, vasárnap megkezdték az összeírást a városházi tisztviselők, akik a sajtó szerint hazaárulóként viselkedtek: „a kitelepítő bizottság megérkezésekor számos makkegészséges közalkalmazott beteget jelentett, [...] mindenhol nehézségeket igyekezett teremteni a kitelepítő munkában!”⁴²⁽¹³⁶⁾

Április 19-én, nagypénteken reggel a várost lezárták, a polgármester szesztilalmat rendelt el. Este 9 órától reggel 5 óráig kijárási tilalom lépett életbe a kitelepítésre kerülők ingóságai – azaz a „nemzeti vagyon” – védelmének érdekében.⁴³⁽¹³⁷⁾ „Jellemző, ²⁵⁰hogy nagypénteken kezdete meg városunkban működését a kitelepítési bizottság, amelynek tagjai majdnem kizárólag budapestiek, még pedig túlnyomóan nem

keresztények voltak... Fellépésük és egész viselkedésük városszerte megvetést keltett.”⁴⁴⁽¹³⁸⁾

Az első kitelepítési névjegyzékeket április 20-án és 21-én délelőtt 9 órakor, valamint 22-én délben függesztették ki a Festőteremben. Sorszámmal látták el az utcák szerint csoportosított neveket, ezután feltüntették a házszámot, az anya leánykori nevét, a születési helyet és évszámot. A kitelepítés elsősorban a poncichter negyedre érintette: a Bécsi utca, Fővényverem utca, Balfi utca, Halász utca, Szent Mihály utca, Fapiac utca, Kis utca (ma Pócsi utca) és környékük lakosságát. „Szép városunk soha nem látott pusztulás képét mutatta. Egész utcák néptelenedtek el.”⁴⁵⁽¹³⁹⁾ A névsor kifüggesztése után öt napon belül lehetett benyújtani a mentesítési kérelmet a városházán a nemzeti bizottsághoz, innen továbbították a mentesítő bizottsághoz. A kérelmeket zárt ülésen a mentesítő bizottság az öt párt egy-egy képviselőjével bírálta el a szakszervezetek küldöttjének jelenlétében.⁴⁶⁽¹⁴⁰⁾ „A fő baj az volt, hogy kollektíve kezelték a kérdést, s nem egyenként bírálták el az eseteket. Aki német anyanyelvűnek, vagy pláne, német nemzetiségűnek vallotta magát az 1941. év eleji népszámláláskor, az menthetetlen volt. Csak a kommunista párt tagjaival és a gyári szakmunkásokkal tettek kivételt.”

Az 1941. évi népszámlálás során Sopron lakosságának 17,4 százaléka vallotta német nemzetiségűnek magát. „Az tagadhatatlan, hogy akadtak nem is kevesen, akik régtől fogva tudatosan vallották magukat németeknek, de a túlnyomó többség közömbös volt a nemzetiségi kérdéssel szemben.” ⁴⁷⁽¹⁴¹⁾ A kitelepítési rendelet kimondta, hogy mentesülnek azok, akik valamely demokratikus párt tagjai voltak. A mentesítés reményében a volt volksbundisták 1945 tavaszától felvételüket kérték a koalíciós pártokba, illetve tömegesen kérték nevük magyarosítását. A németek kitelepítésének, mentesítésének kérdése harc kérdése lett a koalíciós jobb- és balszárny között. A kisgazdák – 1946-ra gyökeresen változtatva egy évvel korábbi állásfoglalásukon – a Volksbund tagjait mentesíteni akarták a kitelepítések alól, s a kitelepítési listára olyan egyének neveit írták föl, akik már régen meghaltak. „A Kisgazdapárt teljesen a burzsoázia érdekeit képviseli” – vélekedtek a kommunisták.⁴⁸⁽¹⁴²⁾

A Sopron megyei nemzeti bizottság felháborodva közölte, hogy vonják felelősségre azokat, akik a kitelepítés zavartalan folytatását akadályozzák. A MKP Sopron Megyei Bizottsága április 18-án felhívást tett közzé, amelyben követelte a kitelepítés minél gyorsabb ütemben való végrehajtását, figyelembe véve Sopron speciális nemzetiségi sajátosságait. Elítélte a reakció mesterkedéseit, amelyek a gazdag polgárok mentesítésére irányulnak; elsősorban az újjáépítésnél nélkülözhetetlen németek mentesítését tartotta fontosnak, amennyiben hűek voltak a magyarsághoz; követelte a kitelepítés emberséges végrehajtását. Végül felhívta a figyelmet arra, hogy betelepítésnél az új telepesek politikai és erkölcsi magatartását fokozott gondossággal vizsgálják meg

Április 24-én az MKP Széchenyi téri párhelyiségében rendkívüli értekezletet tartott, ahol tovább harcoltak országos szinten is képviselt álláspontjukért: „A mi javaslatunkra mentesítették a hőiesen dolgozó bányászokat is és nem fogunk fáradságot ²⁵¹és harcot kímélni, ha meg kell védenünk azokat a dolgozókat, akik a lerombolt gyárakban éhezve, nélkülözések között vívták az újjáépítés nagy csatáját és a felszabadulás óta demokratikus magatartásukat számtalanszor bebizonyították.”⁴⁹⁽¹⁴³⁾ Eszerint a mentesítések elsősorban a bányászokra és a munkásokra terjedtek ki, amennyiben nem voltak SS-tagok és volksbundisták.

A kitelepítési rendelet kimondta, hogy az áttelepülésre kötelezett személyeknek minden ingó és ingatlan vagyonát zár alá vetettnek kell tekinteni, a tulajdonos abból semmit nem idegeníthet el, és azt meg sem terhelheti, csak a háztartási és gazdasági szükségletének megfelelő mennyiséget használhatja fel. A zárolt vagyont az összeírással egyidőben leltározni kell, megrongálását illetve megsemmisítését tíz évig terjedő

fegyházzal büntethetik.⁵⁰⁽¹⁴⁴⁾ Sopronban a helyi szervek április 23-tól vették leltárba és zár alá az első kitelepítési lajstromon szereplők állatállományát és fontosabb vagyontárgyait, amelyek ez időre már a nemzet tulajdonát képezték. A szigorú intézkedések ellenére a gondosan lezárt házak kapuit ismeretlen tettesek sok esetben feltörték, s a gazdasági udvarokat, valamint a lakóházakat kifosztották. Arra is volt példa, hogy maguk a leltározók anyagi előnyszerzésért „lelkiismeretlenül kezelték az elhagyott javakat”. Nemegyszer maguk a kitelepítésre kerülő gazdák tettek kárt saját portáikon: az állatok etetésére szánt termést lekaszálták, elfűrészelték a gyümölcsfák ágait, hogy azok termésképtelenek legyenek, s gyakori volt, hogy értékeiket magyar falvakba csempészték. A kitelepítési bizottság többször is felhívta a lakosság figyelmét, hogy „internálják a svábvagyonmentőket”.⁵¹⁽¹⁴⁵⁾

Mindezek miatt a kitelepítési bizottság megerősítette a karhatalmat. A kitelepítéssel kapcsolatos ellenőrzési munkákra 400 rendőr és 80 politikai nyomozó érkezéséről számolt be az *Új Sopron*.⁵²⁽¹⁴⁶⁾ Hanzmann Károly feljegyzése szerint 2000 rendőrt hoztak a városba.⁵³⁽¹⁴⁷⁾

A Független Kisgazdapárt április 22-én, Húsvéthétfőn, Sopronban a Petőfi téren nagygyűlést tartott, melyről a Soproni Újság április 24-iki és 25-iki számában részletesen tudósított. Az esemény szónoka Parragi György kisgazda politikus, korábban a *Sopronvármegye* főszerkesztője, az 1930-as években a „pángermanizmus” veszélyére figyelmeztető sajtókampány irányítója volt. A kitelepítések soproni vonatkozásairól szóló beszéde sokakban reményt táplált: „...azok tehát, [akik az] 1941. népszámlálás során magukat magyar nemzetiségűeknek és német anyanyelvűeknek vallották és nem lettek a Volksbund tagjai, vagy SS-ek, ezekre ne vonatkozzék a kitelepítés. [...] ez a kérdés nem svábkérdés, német kérdés, ez a magyar becsületnek a kérdése [...] Ebben az ügyben megnyugtató döntést fog hozni a kormány.”

Az áttelepítésre irányuló munkálatok azonban töretlenül folytatódtak, a kezdeti és előkészítő stádium után bármikor várható volt a végrehajtás. Látva a helyzet alakulását Hanzmann Károly és Ziermann Lajos evangélikus lelkészek elhatározták, hogy a veszélyeztetett 146 konfirmandust április 25-én, csütörtökön megkonfirmálják. Az ünnepi szertartást Hanzmann Károly végezte: „Tudok uralkodni érzelmeimen és nem tartozom a síró-rívó, megrikáto papok kategóriájába, de be kell vallanom, hogy ritkán esett oly nehezemre szolgálni, mint ez alkalommal. Evangéliumszerű és alkalomszerű ²⁵²akartam lenni, noha fojtogatta torkomat a fájdalom. Az egész hatalmas gyülekezet is úgyszólván végigsírta 14 perces prédikációm.”⁵⁴⁽¹⁴⁸⁾

Két nappal később, április 27-én, Náray József miniszteri biztos az áttelepítés végrehajtásának irányítására Sopronba érkezett, s ezzel megkezdődött a bevagonírozás.⁵⁵⁽¹⁴⁹⁾ Az első szerelvény Hanzmann Károly szerint 27-én délután 18 óra 30 perckor indult a GYSEV pályaudvarról, s a már korábban internált 980 volksbundistát és családtagjait szállította. A Soproni Újság a május 1-jei számban viszont azt közölte, hogy az első szerelvény április 29-én 22 órakor indult el Sopronból, és 23 óra 52 perckor hagyta el az ország területét, míg a másik szerelvényt április 30-án hajnali 4 óra 40 perckor indították el a GYSEV pályaudvarról.

Ágfalvi kitelepítettek bevagonírozása, 1946. (Soproni Múzeum fotótára)

A kitelepülők névjegyzékét számos esetben hibásan állították össze: voltak akik a kitelepítési rendelet hatálya alá estek, és nevüket mégsem tüntették fel, viszont sokan tévedésből felkerültek a listára. Akik a „technikai munka során kimaradtak”, azok utólag felkerültek, lekerülni azonban nehezebb volt. Molnár József polgármester-helyettes ígéretet tett: „a hibák száz százalékig korrigálva lesznek...” Mindazok, akik tévedésből szerepeltek a névsorban, helyesbítő kérvény benyújtásával a helyreigazító bizottságtól kérhették a hibák orvoslását.⁵⁶⁽¹⁵⁰⁾ Náray József véleményét az április 28-án megjelent *Új Sopron* hasábjain olvashatjuk: „Mindnyájan emberek vagyunk, velünk is történhetik tévedés. Ha olyan valaki kerül az áttelepülők közé, aki demokratának bizonyult az utolsó évben, nyugodjék meg sorsában. Szükség van a jó demokratákra Németországban is. Egyébként az áttelepülés megindult.”

A bevagonírozásnak a legnagyobb rendben kellett folynia, ennek érdekében az állomás közelébe nem mehetett polgári egyén, így a rokonoknak, ismerősöknek otthon kellett elbúcsúzniuk. Az evangélikus lelkészekkel sem tettek kivételt: „hiába próbáltunk ²⁵³külön is a politikai rendőrségnél és a polgármesternél engedélyt szerezni; Tehát engedély nélkül próbáltuk meg mi hárman ev. Lelkészek, hogy legalább a kerítés mellől integetve búcsúzzunk sok szeretett egyháztagunktól. Aztán be is jutottunk a külső pályaudvarokon veszteglő hosszú szerelvényekhez, és néhány meleg szóval és kézszorítással búcsúztunk. Hozzávetőlegesen 4600 kitelepítettel fogtam kezét. Május 1-jén aztán végleg kitiltottak bennünket lelkészeket a pályaudvar tájékáról, holott még a vesztőhelyre induló gonosztevőt is elkísérheti a pap. Hiábavaló volt minden további

kísérlet.”⁵⁷⁽¹⁵¹⁾

A kitelepítési rendelet végrehajtási utasítása felhívta a figyelmet, hogy a kitelepítést az emberiség követelményeinek legmesszebbmenő szem előtt tartásával kell lebonyolítani. Az áttelepítésre kötelezettek külföldi valuta kivételével készpénzüket és értéktárgyaikat magukkal vihették. Személyenként 20 kg élelmiszert (7 kg lisztet, 1 kg zsírt, 2 kg húsnevet, 2 kg hüvelyeset és 8 kg burgonyát), összesen 100 kg poggyászt vihettek magukkal.⁵⁸⁽¹⁵²⁾

A miniszteri biztos állította össze az egy-egy szerelvényen utazók névsorát úgy, hogy a családtagok ugyanabba a kocsiba kerüljenek. A vagonszámot tartalmazó cédulákat a Pannónia Szállóban és az Elit Kávéházban osztották ki. A névjegyzékbe felvett személyeket a rendelet értelmében orvosi vizsgálatnak vetették alá, így kiszűrték a szállításra alkalmatlan betegeket. Minden vonathoz legalább egy orvost és két ápolónőt kellett volna beosztani, valamint gyógy- és kötszerekkel ellátni. Egy-egy vonat 40 vagonból állhatott, s vagononként 30 személyt szállíthatott. A Sopron megyei tiszti főorvos ellenőrizte a vagonok egészségügyi felszereltségét, s megállapította, hogy mosdófelszerelés, szappan, víztartály, fertőtlenítő anyag hiányzott a szerelvényekről, s kevés volt a gyógyszer is. Ezek pótlásáról utólag gondoskodtak.⁵⁹⁽¹⁵³⁾

A kitelepítés során az említett visszaélések mellett számos szabálytalanság is történt. A mentesítő bizottság javában dolgozott, a végleges listák még nem készültek el, mégis olyanokat is bevagoníroztak, akik kérelmük elbírálására vártak. Szerencsésebb esetben a kitelepülésre várók a pályaudvaron értesültek kitelepítésük hatályon kívül helyezéséről. „Egyes esetekben azt is tudom” – írja Hiller István – „hogy a mentesítetteket »örök hálára« kötelezték a mentesítők!” Hanzmann Károly szerint „Nem volt jogvédelem; a nyers erőszak uralkodott mindenben. Akárhány olyan eset is előfordult, hogy valótlan adatok alapján telepítettek ki egyeseket, ha volt valamiféle vagyonuk, mert ez sem volt ám az utolsó szempont az elbírálásnál.” Az *Új Sopron* május 10-én hírül adta, hogy Náray Józsefet felfüggesztették, és a soproni és sopron-megyei áttelepítések vezetője a jövőben Balogh Andor lesz. Ugyanakkor közölte a Magyar Közlöny azt is, hogy Náray József miniszteri biztost a II. oszlop vezetésétől felmentette és a jövőben csak a III. áttelepítő oszlopot vezeti.”

A belügyminiszter május 10-én keltezett rendelete⁶⁰⁽¹⁵⁴⁾ – miszerint a német anyanyelvű, de magyar nemzetiségű személyek, akik nemzethűségüket bizonyítani tudják, nem vonhatók áttelepítés alá – hivatalosan csak június 7-én érkezett Sopronba. A kitelepítés körülményeivel kapcsolatban vizsgálatot indítottak. Feltehetően az történt, hogy a kitelepítési bizottság elnöke, a mentesítési bizottság elnöke és a politikai ²⁵⁴rendőrség a belügyminiszter enyhítő rendeletét elsikkasztották, s azt semmibe véve folytatták az áttelepítést.⁶¹⁽¹⁵⁵⁾

Május 7-én a *Soproni Újság* tudósított arról, hogy 5-én, vasárnap délután egy újabb kitelepülő szerelvény indult el Sopronból, egy indulásra vár, egy másik pedig berakodás alatt áll. A kitelepítési munkálatok a végéhez közeledtek, az *Új Sopron* május 11-én, szombaton közölte, hogy az utolsó kitelepítési lista vasárnap jelenik meg, a mentesítést öt napon belül lehet leadni, így tehát az áttelepítés csütörtökre befejeződik. Miközben Sopronban a bevagonírozás és az áttelepítés folyt, addig a II. számú kitelepítési bizottság Harka, Balf, Fertőboz községekben a kitelepítés előmunkálatait végezte. Május 14-én azonban a *Soproni Újság* már arról számolt be, hogy a 12-én, vasárnap Sopronból elindult vonattal 351 soproni, 658 harkai és 290 balfi németet telepítettek át Németországba.⁶²⁽¹⁵⁶⁾

Május 16-án a város lakói plakátokról értesülhettek arról, hogy az áttelepítés befejeződött, a kitelepítési bizottságból Sopronban csak az utómunkálatot végző kis rész maradt. Május 20-án azonban a

Festőteremben ismét kifüggesztettek egy pótlistát, amelynek aláírását a város vezetősége megtagadta. Hanzmann Károly számára ez a nap emlékezetes maradt: „Nagy meglepetésünkre feleségemmel és fiammal én is rajta voltam a listán.” Az espereslelkész beteg felkeresett minden illetékest, majd este 10 órakor bejutott a kitelepítés „záróakkordját” végző Gárdos György csepeli munkáshoz, aki beszámolt a politikai rendőrség által kivizsgált vádakról és megállapításokról, miszerint Hanzmann a soproni németiség „szellemi vezére” és „nagyon népszerű”. Kijelentette, hogy a másnap reggel 7 óra 30 perckor induló vonattal menniük kell! „Erre azt válaszoltam, hogy adja ki nekem mindezt írásban,... mert népbíróság elé kívánom vinni ügyemet. Kereken megtagadta..., de látva határozott és elszánt fellépésemet, kétheti halasztást adott írásban” – emlékezik Hanzmann. Másnap reggel lánya, Stefi, a Központi Statisztikai Hivatalból összeköttetések révén rögtön megkapta az 1941. évi népszámláláskor tett bevallásuk másolatát igazolásul, hogy az egész család magyar anyanyelvűnek és nemzetiségűnek vallotta magát. A politikai rendőrségtől kért és május 22-én kiadott erkölcsi bizonyítvány szerint: „a kérelmező büntetlen előéletű, politikai szempontból sincs észrevétel ellene. Erkölcsi magaviselete rendőri szempontból kifogástalan.” Tudatos hazugságról volt tehát szó, rosszindulatú kísérlet volt a kitelepítésre. A sopronbánfalvi Pröhle Károly lelkész is felkerült a listára, de erélyes tiltakozására és ártatlanságának igazolása után beismerték, hogy tévedés történt. [63\(157\)](#)

A II. számú Kitelepítési Bizottság Sopron megye öt községéből 5925 főt tervezett kitelepíteni. Ezzel szemben a végrehajtáskor Sopronból 6355, a soproni járás német községeiből pedig 8301 német nemzetiségű lakost telepítettek át Németországba. [64\(158\)](#) A Soproni Világosság 1946. június 3. számában a Sopron környéki kitelepítés a statisztikák tükrében címmel megjelent egy kimutatás, amely szerint Ágfalváról 1118, Sopronbánfalváról 2060, Fertőrákosról 2603, Harkáról 658, Balról 1184, Fertőboz községből 440, így a soproni járásból összesen 8.130 főt telepítettek ki.

A kitelepítések pontos számának meghatározását segíthetik az országhatár átlépése előtti időben hivatalosan aláírt névsorokat tartalmazó vagonlisták. A soproni járás területéről kitelepített németek 13 szerelvényel hagyták el az országot, viszont a kutatások [255](#) során csak 12 szerelvény vagonlistáit tudták fellelmi. Ezek alapján a Sopronból induló szerelvények: IX. sz. szerelvény 46 vagonnal: 1.414 fő, X. sz. szerelvény 54 vagonnal: 1 586 fő, XI. sz. szerelvény 59 vagonnal: 1 730 fő, XII. sz. szerelvény 54 vagonnal: 1 072 fő. [65\(159\)](#)

Sopronban és környékén 1946 májusában véget értek a kitelepítések. 1948-ban ugyan összeállítottak egy névjegyzéket az újabb kitelepítésre kötelezettekről, azonban további befogadási készség hiányában a végrehajtásra már nem került sor.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Molnár Tünde: A németiség elűzése Sopronból és környékéről a korabeli sajtó tükrében* / Az ország elhagyása után

Az ország elhagyása után

William S. Key amerikai hadseregparancsnok 1945. december 10-én levelet küldött Vorosilov marsallnak az áttelepítésre kerülők Németországba történő szállításával kapcsolatos feladatokról. Eszerint a végrehajtásra és az ellenőrzésre vonatparancsnokokat neveztek ki, akik angol és német nyelven is utasítást kaptak a vonatok menetrendjéről, a személyek létszámának és a célállomásnak a megjelölésével. A Berlinben székelő amerikai hatóságok utasítást adtak és értesítést kaptak minden vonat indulásáról,

vonatszámáról, útirányról, érkezési idejéről, rendeltetési helyéről és a vonaton utazók létszámáról. Minden vonaton két példányban készítették el a vagonlistákat, amelyekben szerepelt a kitelepülő neve, kora, neme, nemzetisége és lakhelye. A célállomásokon az amerikai hatóságok átvették a vagonlistákat és az orvosi bizonyítványokat, amelyek igazolták, hogy minden személy orvosi vizsgálaton esett át és nincs közöttük ragályos beteg.⁶⁶⁽¹⁶⁰⁾

Az új hazáig két hétig tartott az út – számolt be a *Soproni Világosság* június 24-én megjelent számában. A főként falvakban elhelyezett magyarok a megérkezéskor rögtön segélyben részesültek. A kitelepítettek nem szakították meg a kapcsolataikat rokonaikkal, ismerőseikkel. „A levelekből kitűnik, hogy a soproni svábok legnagyobb része Bajorországnak Stuttgart és Württemberg közötti részén (sic!) talált új hazát”.⁶⁷⁽¹⁶¹⁾

A kitelepítés alól mentesült, megmenekült és itthon maradt németiség hosszú évtizedek után sem heverte ki az elszenvedett csapást. Létkörülményei jelentősen megváltoztak, s ez felgyorsította beolvadását: az addig viszonylag homogén falvak vegyes lakosságúvá váltak, amelyben kisebbségbe kerültek a németek.

Mivel a németek túlnyomó többsége evangélikus volt, a legnagyobb veszteség az evangélikus egyházat érte. Hanzmann Károly becslései szerint gyülekezetének kétharmadát veszítette el: „A mi szép városunk, s azzal a mi gyülekezetünk [...] ezer darabra tört. És a darabok Soprontól egész Nürnberg vidékéig szanaszét hevernek... Ezeket a szétszórt darabokat, szétszórt embereket, akik a soproni talajból nőttek ki és ennek a soproni talajnak gondos, szakavatott ápolói voltak, másokkal pótolni nem lehet.”⁶⁸⁽¹⁶²⁾

Ma már tudjuk, hogy a második világháború után nem a kitelepítések kegyetlen végrehajtása lett volna a nemzetiségi kérdés egyedüli megoldási módja. Antidemokratikus és embertelen cselekedet volt a német nemzetet kollektíven felelősségre vonni, mert az igazi bűnösök mellett a bűntelenek is százezerszámba bűnhődtek.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Varga Imréné: A kitelepítés Balf, Harka, Sopronbánfalva és Ágfalva községekben az evangélikus lelkészek feljegyzései alapján

256 Varga Imréné: A kitelepítés Balf, Harka, Sopronbánfalva és Ágfalva községekben az evangélikus lelkészek feljegyzései alapján

A Dunántúli Evangélikus Egyházkerület püspöke 1950. január 7-én kelt I. sz. körlevelében felhívta a lelkészeket, hogy írják meg az utókor számára gyülekezetük 1900–1949.évi történetét. E püspöki felhívásra elkészült egyebek mellett Balf, Harka, Sopronbánfalva és Ágfalva evangélikus gyülekezetének története is.¹⁽¹⁶³⁾ A kéziratokból a kitelepítésre vonatkozó részeket emeltük ki és közöljük eredeti szövegükben.

Az 1945. december 22-én kelt 12.230/1945.M.E. számú rendelet szerint mindenkit kitelepítenek, aki a népszámlálás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvű-nek vallotta magát, aki magyarosított nevét visszanémetesítette, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak tagja volt. Kivételt képeztek a nem német nemzetiségű személyek együtt élő házastársai, a kiskorú gyermekek, a közös háztartásban élő felmenő rokonok, valamint azok, akik német anyanyelvük ellenére magyar nemzetiségűeknek vallották magukat.

A felsorolt községek lakosságának nemzetiség szerinti megoszlása 1941-ben a következő volt:

	magyar	német	összesen
Balf	574	1426	1449
Harka	273	1019	1023
Sopronbánfalva	1254	2949	3391
Ágfalva	852	2390	2541 ²⁽¹⁶⁴⁾

A községek evangélikus lakosainak száma

	Balf	Harka	Sopronbánfalva	Ágfalva
1946 elején	1111	986	2500	1994
1946 végén	65	16	800	559
kitelepítve	1045	974	1700	1435 ³⁽¹⁶⁵⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Varga Imréné: A kitelepítés Balf, Harka, Sopronbánfalva és Ágfalva községekben az evangélikus lelkészek feljegyzései alapján / Balf

Balf

„1946-ban történt meg a gyülekezet életében az a törés, melyet sohasem tud már helyrehozni, ez a kitelepítés. Kitelepítették a gyülekezetnek 95%-a, mindössze 58 hívő maradt meg, akikhez a betelepítés során még kb. 70 lélek csatlakozott. [...]

Schermann⁴⁽¹⁶⁶⁾ lelkész először nem került rá a kitelepítési listára, boldogan telefonálta ezt még az napon Ziermann Lajos esperesnek. Ez is bizonyítja, hogy nem a ²⁵⁷Volksbundnak tagja. Ő éppen építkezés előtt állott, szőlői és bora az egész környéken híresek voltak. Másnap azonban a kitelepítettek pótlistájára került és hívei legnagyobb részével Németországba vitték. [...] Hadifoglyok jöttek haza a régi hívekből, de többjük a kitelepített családja után ment Németországba. [...] Az egyházközség két rétegének merőben elütő volt a felszabadulást követő években közlelki helyzete. A német ajkú hívek a szociális viszonzás gondolatkerében éltek, igazságtalannak tartották, hogy szeretteiket kitelepítették. [...] Sokan panaszkodtak, hogy nem is léptek be a Volksbundba, csupán tagsági díjat fizettek vagy adakoztak a céljaira, mint ahogyan általában minden közösségi, jótékonyági ügyre adakozni szoktak. Olyanok is voltak, akik azt állították, hogy tudtuk és bejegyzésük nélkül mások írták be őket, vagy hozzátartozóikat a Volksbundba. Miért engedi tehát Isten olyan súlyosan sújtani őket, mikor hibát nem követtek el, de még ha beléptek is, ők azt nem tudták megfontolni politikai látás híján, hogy a Volksbund vezetői az egyesületet nemzetellenes irányba viszik majd. Nem politizáló, egész nap a szőlőben dolgozó emberek, akik a kollektív felelősségre vonást már csak ezért is igazságtalannak tartják.

A kitelepítés után minduntalan olyan hírek jártak, hogy a visszamaradt németajkú lakosok szintén

kitelepíttetnek, de legalább is vagyonukat, házukat elveszik tőlük. A kormánynak újabb kitelepítési rendelete már végrehajtott a környező községekben és mindennap várták, hogy Balfon is megjelennek a végrehajtó hatóságok, akik őket romházakba összetelepítik, vagyonukat pedig elkobozzák. A szomszédos Bozon ez megtörtént, Balfon azonban nem...”⁵⁽¹⁶⁷⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Varga Imréné: A kitelepítés Balf, Harka, Sopronbánfalva és Ágfalva községekben az evangélikus lelkészek feljegyzései alapján / Harka

Harka

„A kitelepítést Sopron környékén a leggyökeresebben éppen Harkán hajtották végre. Az ezer lelket meghaladó létszámú gyülekezetből mindössze tizenhat ember maradt a községben: nagyobbrészt öregek, betegek, illetve magyar–német vegyes házasságban élők. A gyülekezetnek ez az egészen rendkívüli megrázkódtatása azért lett majdnem katasztrofális a gyülekezetre nézve, mert a betelepített lakosság túlnyomó része katolikus vallású volt...

1946. május 12-én, Jubilate vasárnapján történt a harkai német lakosság kitelepítése. Megelőzően, május 10-én estefelé búcsú istentiszteletet tartottak a templomban, utána a temetőbe vonultak s áhitat keretében, nagy sírás-rívás közben búcsúztak halottaiktól, majd a hősi emlékműhöz mentek, ahol a Concordia énekelt. – Május 12-én a kitelepítés napján már korán reggel az összes szekerek kirendelve gyülekeztek a paplak előtti térségen. Aztán megérkezett a rendőrség. Minden rendőr mellé két szekér lett beosztva és mentek szét a szekerek a faluba rakodni. A kitelepítendőek fejenként száz kilogrammos csomagot vihetek magukkal, amiben főként ruhanemű, ágynemű volt, kisebb részben élelem. A telepesek hajtották a szekerek az állomásra ²⁵⁸hordták a holmit és a kitelepítendőket. Ott már állt egy tehervonat szerelvény. Berakodtak. Egy vagonba három-négy család került a holmijával együtt. A szerelvény tizenharmadikára, hétfőre virradó hajnalon gördült ki a harka-kópházi állomásról. A rendkívül súlyos megpróbáltatásoknak alávetett emberek keményen, fegyelmetten tartották magukat. Ellenszegülés, sírás-rívás nem volt. Ebben nemcsak önuralmuk, hanem keresztyén hitük is megnyilvánult. [...] A gyülekezet lelkipásztora Danielisz Róbert⁶⁽¹⁶⁸⁾ feleségével és kisfiával együtt a kitelepítettekkel tartott, önként. Kitelepíttetett a gyülekezet kántortanítója: Schwahofer Rezső⁷⁽¹⁶⁹⁾ is. A másik tanító: Pantzer Gertrud meghagyatott.”⁸⁽¹⁷⁰⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Varga Imréné: A kitelepítés Balf, Harka, Sopronbánfalva és Ágfalva községekben az evangélikus lelkészek feljegyzései alapján / Sopronbánfalva

Sopronbánfalva

„Már a 1941-es népszámláláskor suttozták, hogy kitelepítik azokat, akik németeknek vallják magukat. Ezt már mindenki rég elfeledte. 1945. augusztus óta újra emlegetni kezdték, hogy kitelepítik a németeket. Senki sem hitte. Ismervén az új politikai helyzetből adódó lehetőségeket, igyekeztem előkészíteni az embereket erre a nagy megrázkódtatásra. Intettem híveimet s kértem, készüljenek fel lelkiileg. Voltak, akik nevettek naivságomon, mások szavaimat arra magyarázták, hogy szeretném a kitelepítést és csak kevesen hallgattak rám. 1946. április 7-én hirtelen összeírták a község egész lakosságát. Kitelepítési bizottságok, nagyszámú rendőrség és egyéb alakulatok jelentek meg a községben- A községet teljesen lezárták. Egy hét múlva,

április 14-én, virágvasárnapján kifüggesztették a kitelepítendő névsorát, 2500 névvel. Szenzációja volt a névsornak, hogy benne nevem is szerepelt a német nemzetiségűek és német anyanyelvűek közt. Mindenki tudta, hogy ez lehetetlen. A vizsgálat kiderítette, hogy nevem mellé az idegen összeíró bizottság a velem egykorú, távollévő Plöchl Károly adatait írta be[...] A kitelepítés leírhatatlan lelki megrázkódtatásokkal járt a legtöbb ember számára.

Váratlanul jött és készületlenül találta az embereket. Elkezdték enni, inni, mulatni, zenélni és lázasan csomagolni. Nem sokat vihettek magukkal. Keserves dolog volt ez azok számára, akik életüket vagyongyűjtésre állították be. De nem romboltak. Vagyonukat épen adták át s öngyilkosság is csak három volt. Egyik sem evangélikus. A vonatok indulása előtt mindig búcsú istentiszteletet tartottam [...] Április 17-én, nagycsütörtökön⁹⁽¹⁷¹⁾ reggel 7 órakor az első szerelvény utasainak házáat lezárták s házuk elől késő délutánig szekereken szállították át őket az ágfalvi állomásra, ahol a bevagonírozás történt. Ez a szerelvény nagypénteken indult. A második szerelvény húsvét reggelén indult Ágfalváról, a harmadik húsvét utáni szerdán a soproni vasútállomásra. ²⁵⁹Minden alkalommal mindenkit felkerestem a szerelvényen, mindenkivel beszéltem és kezet fogtam. Búcsúzásul sokan mondták: A tisztelendő úr volt az egyetlen, aki nekünk igazat mondott és soha sem csapott be. Az egész kitelepítés 18 napon belül játszódott le. [...] A frontátvonulásnál is borzalmasabb élmény volt a kitelepítés kitelepítettek, itthon maradottakra egyaránt...”¹⁰⁽¹⁷²⁾

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Varga Imréné: A kitelepítés Balf, Harka, Sopronbánfalva és Ágfalva községekben az evangélikus lelkészek feljegyzései alapján / Ágfalva

Ágfalva

„1946. év elején megjelent a németek kitelepítésére vonatkozó kormányrendelet súlyosan ránehezedett az ágfalvi nép lelkére. Állandó izgalomban tartott mindenkit. Az emberek sokat tépelődtek azon, hogy vajon valóban rákerül-e a sor ennek a rendeletnek a megvalósítására, érdemes lesz-e dolgozni. Én idejövetelem óta a vigasztalás ígéjével szolgáltam a népnek. Nem takartam el a veszélyt szemeik elől, de figyelmeztettem őket: ne aggodalmaskodjatok a holnap felől... elég minden napnak a maga baja. A rendelet megjelenése okozta izgalom után a várakozásba beletörődtek az ágfalviak és végezték hűségesen munkájukat. A jó idők beálltával megkezdtek a tavaszi munkálatokat mezőn, szántóföldön, kertben, szőlőben, mindenütt. A „Szabad Nép” c. napilap egyik április elején megjelent cikkével ellentétben, amelyik arról szól, hogy a sopronkörnyéki, éppen ágfalvi svábok nem dolgoznak, szőlőiket évek óta nem ápolják stb., az igazság az, hogy Ágfalván a falut fenyegető nagy veszedelem ellenére is majdnem minden földet megmunkáltak, bevetettek a gazdáik. A kitelepítési veszély komollyá még a derűsen látók szemében is akkor lett, amikor 1946. április 5-én megjelentek Ágfalván a kitelepítési kormánybiztosság emberei. Iskoláinkat és üres tanítólakásainkat igénybe vették a karhatalom és irodái részére. A paplak kettő szobáját a karhatalmi parancsnokság foglalta le. Egynapos munkával összeírták tanítóink igénybevételével az egész lakosságot. Az összeírás után kiírták a kormányrendelet értelmében kitelepítendő listáját. Indokolt esetben mentesítési kérvényt lehetett benyújtani. A mentesítési bizottság 1946. április 9-én kezdte meg munkáját. Tagjai voltak: elnök orosz partizánjelvényes vegyipari munkás, a kommunista párt tagja, egy kesztyűkészítő, komm. Párt tagja, egy parasztpárti fiatalember, egy ny. MÁV felügyelő a kisközpárt részéről és egy jogvégezett erdélyi fiatalember. A mentesítési bizottsági ülésekre a falu pártvezetőit, a nemzeti bizottság elnökét, a jegyzőt, a rangidős tanítókat, lelkészeket és az állomásfőnököt is meghívták. [...] A falu jelenlévő

képviselői csak keveset segíthettek. Hiába álltak ki egyik vagy másik jó magyar érzésű derék polgár mellett, a bizottság ragaszkodott a rendelet végrehajtásához. A pártok ország- ill. nemzetgyűlési képviselői sem tudtak mentesíteni senkit sem, [...] nagyon indokolt esetben történt menetesítés is, ez a falu lakosságának kb. 3%-ra tehető [...] Az ágfalviak kettő részlegben települtek ki. Az első csoport 1946. április 15-én, a második április 18-án éjjel hagyta el a falut. Állandóan látogattam a híveket, vigasztaltam Isten ígéjével a csüggedőket és a kétségbeesetteket erősítettem. – Végigjártam az összes vagon, kicsitől nagytól néhány szóval és kézszorítással búcsút vettem. Kértem híveimet, [260](#) hogy álljanak meg erősen a hitben, ne haragudjanak a magyarságra sem, ami most velük történt, az egy nemzetközi megegyezésnek a végrehajtása. [...] A kocsik oldalára különféle felírások kerültek, pl. szülőföldem szép határa, meglátlak-e valahára...”[11\(173\)](#)

A kitepítettek honvágyát tükrözi több olyan levél, melyet előljáróiknak vagy lelkészüknek írtak, akiktől némi vigasztalást vártak. A levelekben fájó szívvel gondoltak a szülőföldre, ahol ők születtek, éltek és ahol őseik pihennek, a templomra, a gyülekezetre. Az ágfalvi előljáróhoz és Ziermann Lajos soproni espreshez írt levelekből idézünk az alábbiakban.

Wödl Mihály volt ágfalvi kitelepített levele főnök úrnak!

„Már elmúlt egy éve, hogy ki lettünk telepítve, és én is a Pünösök közöt kellek szenvedni. Úgy látszik, hogy a kitelepítő pizotság nem a Törvény után járt el a kitelepítéssel, mert mind az lett mondva, hogy én száz százalékosan biztos vagyok hogy othon maradhadok, de még is énrám is került a sor és ki lettem tobva... Nem akarom főnök urat fáraztani, de ha lesz alkalom, vagy mót, még egyszer Ágfalvára vissza térni, akkor nagyon kérem, főnök urat a menyire tut, sekitsen... És ha nem lesz alkalom még egyszer vissza jönni Ágfalvára, hogy itten meg kell halni, akkor is nem halog meg mint német, hanem mint hű magyar.

Hazafias üdvözléssel.[12\(174\)](#)

Dezső Mihály kitelepített 1946.junius 2-én kelt leveléből.

„Sehr Geerther Herr Senior.

Es ist heute der 2-te Juni, ein Monat das wir fon unserer lieben Heimat und fon fielen Menschen die zu uns sehr lieb wahren, ohne ihnen ein Lebewohl sagen zu können fort musten. Es ist sehr traurig was wir erlebten müssen, nach 6 Tage rassender Farth sind wir in Gerlachsheim angekommen, hier in ein Institut eingwatiert, 1000 Menschen waren ...”

Levele végén az alábbi kis versikét olvashatjuk:

*Wenn ich den Wanderer frage
Was drückt dich schwer,
Ich kann nicht nach Hause
Hab keine Heimat mehr.*[13\(175\)](#)

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / NÉMET - MAGYAR EGYÜTTÉLÉS II. / Tóth Imre: ELÚZÖTTEK ÉS ITTHON MARADOTTAK Beszélgetés Walter Dezsővel, Sopron Megyei Jogú Város polgármesterével

261 Tóth Imre: ELÜZÖTTEK ÉS ITTHON MARADOTTAK

Beszélgetés Walter Dezsővel, Sopron Megyei Jogú Város polgármesterével

Tisztelt Polgármester Úr! A Soproni Szemle következő száma a magyar–német történelmi együttélés XX. századi fejezetével foglalkozik. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy közös múltunknak ez volt a konfliktusokkal leginkább terhelt időszaka. A század sok tragikus fejleménye között az egyik legdrámaibb esemény a németek elűzése, vagy ahogy máig emlegetjük: a kitelepítés volt. A kényszerintézkedések az Ön családját is érintették. Úgy hisszük, nem érdektelen megosztani az olvasókkal, hogy személyes élményei alapján hogyan látja Sopron polgármestere ma ezt a problémát. Mindenekelőtt azonban az érdekelne, miként befolyásolta szülei, rokonai, ismerősei sorsát a kitelepítés? Milyen emlékeket őriz családja a második világháborút követő évekkel kapcsolatban?

Életkoromból adódóan közvetlen élményeim nincsenek a kitelepítésekről. Családom, ismerőseim azonban átélői és elszenvedői voltak az eseményeknek. Apámat felvették ugyan kitelepítendőök listájára, ám később magyar származású felesége miatt mentességet kaptak. Jellemző, hogy keresztapámat, dr. Walter Károlyt úgy vették fel a kitelepítésre kötelezettek listájára, hogy ő közben szovjet fronton teljesített szolgálatot mint orvos a Don-kanyarnál. Ez ráadásul nem számított egyedi esetnek. Sokaknak – kis gyermekeknek, feleségeknek – kellett elhagyni a hazájukat úgy, hogy a családfő fogságban volt. Mire az apa hazatért, senkit sem talált itthon a családtagjai közül.

A németeknek voltak valós bűneik is, amelyek szinte fatalisztikusan torkollottak megtorlásba. A vétségeket azonban nem lett volna szabad a teljes németiségre vonatkoztatni. Azt mindenesetre tudnunk kell, hogy a korszakot kölcsönösen felkorbácsolt indulatok jellemezték. Magyaroként sem lehetett szorongás nélkül látni, hogy miközben Európa-szerte katonacsizmák ropogtak, Volksbundisták masíroztak a Kossuth Lajos utcán a Deutsches Haus irányába. Ugyanakkor óriási lelki fájdalmat érezhettek a háború után azok a németek, akik, ha nem is tudtak rendesen magyarul beszélni, azt vallották: „Ich bin Ungar”

A család élményei alapján milyennek ítéli a városvezetés, az egyházak (különösen az evangélikusok), esetleg egyes pártok akkori hozzáállását a kérdéshez? Mit gondol, próbáltak-e segíteni a bajba jutottakon?

Saját családom példája is azt mutatja, hogy a város lakossága, vezetése segíteni próbált. Húzták-halasztották a kitelepítést. Családunkban és azon kívül is sokan voltak olyanok, akikért a város prominens személyiségei jártak közben. Sokszor a vonatkozó szabályozás megfelelő részének ismerete is segített. Jó néhányan kerültek viszont vagonokba amiatt, hogy nem olvasták a rendelet szövegét, és nem tudták magukra alkalmazni a mentességről szóló rendelkezéseket. Mi ugyan maradhattunk, de a házat, amelyben laktunk, el kellett hagynunk. A család földjeit elvették, s helyettük sokkal értéktelenebb csereingatlannal kellett beérnünk. Gyerekként átéltem, hogy az apám kabátjában a szomszéd 262 járt, biciklijén is a helyünkre telepített csendő családtagjai kerekeztek. Szólni azonban természetesen nem mertünk, örültünk annak, hogy itt lehettünk.

Más történelmi példákból ismerhetjük, hogy a politika milyen módon alkalmazta a tömeglélektan módszereit arra, hogy kriminalizálja egyes társadalmi, vallási vagy politikai csoportok tevékenységét, vagy pusztá létüket is megkérdőjelezze. Emlékszik-e arra, hogy mennyire sikerült felkelteni helyi

társadalom ellenszenvét – esetleg gyűlöletét –, illetve a soproni németek büntudatát a háború után?

A helyi németek nem fogadták el, hogy bűnösök lennének, bár ezt megpróbálták beléjük sulykolni. Azt hiszem, ezt a kollektív bűnösséget soha nem ismerték el, emiatt büntudatot nem is éreztek, félelmet azonban – az itthon maradottak nevében beszélek – igen. A szorongás légköre bennünk is mély nyomokat hagyott. Az 1950-es években állandóan azzal ijesztgettek minket gyermekeket, hogy ha németül beszélünk, édesapánkat elviszik. Nagymamám, aki rosszul beszélt magyarul, mindig németül szólt hozzám, mire én magyarul válaszoltam. Ezek maradandó emlékek. Elmondhatom, hogy – bár értem és korábban németországi tartózkodásom idején beszéltem is a nyelvet – máig nem sikerült levetkőznöm ezeket a gyermekkori gátlásokat, és ma is nehezen szólalok meg németül. Soproniként és német származásúként azt hiszem, a mi generációnk tagjai sokkal jobban érezték azoknak a börtönkapuknak a létét is, amelyek Magyarországot annak idején elválasztották a szabad világtól. Mindezzel együtt is hazánknak éreztük az országot s sajátunknak a várost. Nekem többször is alkalmam lett volna elhagyni Sopront. Először 1956-ban kisserként, később 1972-ben az olimpia idején, amikor először utazhattam nyugatra. 1985-től pedig, amikor Németországban dolgoztam, számtalan alkalom kínálkozott volna a kintmaradásra. Siegen város alpolgármestere személyesen ajánlott segítséget és anyagi támogatást a kitelepedésemhez. Mindannyiszor hazajöttem, még ha tudatában is voltam a velünk történeteknek. Máig azt vallom, hogy mindenkinek, akinek csak lehet, ott kell boldogulnia, ahol megszületett és felnevelték.

Érezte-e más hátrányát – esetleg előnyét – a származásának a későbbiekben? Mire emlékszik ezzel kapcsolatban iskolaéveiből?

Az iskolában pro és kontra is lehetett érezni. A korábban említett félelmek mellett az is jellemző volt, hogy evangélikus, német tanáraink nagyobb empátiával közeledtek hozzánk. Mindent egybevetve úgy látom, hogy az intézkedések a kitelepítettekben és az itt maradottakban is óriási megrázkódtatásokat okoztak. Iskolatársak, szomszédok szenvedtek a szétszakíttatás miatt, nem beszélve természetesen a családokról, amelyek a legnagyobb traumát élték át.

Az elszakított barátok, ismerősök végleg elveszetteknek tűntek. Tartottak-e kapcsolatot a kitelepítettekkel?

Igyekeztünk a legkülönbözőbb módon kapcsolatot tartani egymással. Előfordult, hogy azok, akik Ausztriába kerültek, csak azért váltottak jegyet az ebenfurthi vasútra, hogy menet közben Sopronon átutazva kinézessenek a fülszék ablakán. Megrázó volt, 263 hogy amikor megtudtuk, melyik szerelvényt haladnak át a városon, apámmal ott álltunk a Batsányi utcai sorompónál, és vártuk, hogy a felhúzott kocsiablakon át egy pillantást válthassunk rokonainkkal, ismerőseinkkel. Amikor már mód nyílt rá, természetesen leveleztünk is egymással. Apám két legjobb barátjával, a kitelepített Kasztner Samu bácsival és Freiler Rudi bácsival személyesen is találkoztam 1973-ban. Az akkori tanácselnök-helyettes, Kocsis József segített abban, hogy a két idős embert beengedjék a városba. Szívbemarkoló volt látni, hogy amikor egykori házukat, szülőjüket felkerestem velük, mindketten sírtak.

Fiatalon megismerve a város belső viszonyait, hogyan látja, milyen konfliktusok származtak abból, hogy a politika erőszakkal belenyúlt a helyi társadalom évszázado-kon át kialakult szövetébe és megbontotta az itteni szerves gazdálkodási kultúrát és szokásrendszert?

Sok konfliktust jelentett az elűzöttek helyére hozott „telepesek” és az itt maradottak kapcsolata. A Sopron környékéről vagy távolabbról érkezett betelepülők nemcsak házakat, hanem teli hordókkal álló pincéket, szőlőket kaptak meg. Az újonnan érkezettek ráadásul más termelési szokásokat hoztak magukkal, és más mentalitást képviseltek. Tudott dolog volt, hogy a szövetkezetesítés idején az egykori gazdapolgárokat a

Haladás, a telepeseket pedig a Dózsa Termelőszövetkezetbe léptették be. Amikor azután a két szövetkezetet összevonták, konfliktusok tömege keletkezett abból, hogy az egy brigádba kényszerített „régiek” és „újak” nem tudtak együttműködni. A gazdapolgárok generációkon keresztül önálló gazdálkodást folytattak, míg a sokszor nincstelen, birtok nélküli – főleg szántóföldi termeléssel foglalkozó – magyar telepések előtt javarészt ismeretlenek voltak a szőlőművelési, bortermelési kultúra elemei, de egyéb gazdálkodási szokásaik is eredendően mások voltak. Ezek a konfliktusok is hozzájárultak ahhoz, hogy sokan elhagyták a szőlőművelést, és az iparban helyezkedtek el.

Saját és szakmám szemszögéből úgy látom, rengeteg mozzanatot kell újraértékelnünk és számos belénk rögzült sztereotípiával kell szakítanunk ahhoz, hogy történelmünknek ezt a gyászos fejezetét megismerjük és feldolgozzuk. Hogy látja, hogyan áll vajon e kérdéssel a helyi társadalom, a magyar és német lakosság idehaza és a határon túl?

Mély meggyőződésem, hogy a város még ma sem heverte ki a kitelepítésből fakadó károkat. Biztosan el kell tennie két generációnak, hogy a társadalom higgadtan, sérelmek nélkül tudjon visszatekinteni az eseményekre, és utódaink már nyugodtan nézhessenek egymás szemébe. Személy szerint rendkívül fontosnak tartom a magyar identitás megőrzését az Európai Unióban. (Legutóbb például azért jártam Finnországban, hogy az 1986-ban megkötött testvérvárosi szerződés egyik pontját – amely szerint Sopron és Seinäjoki között a kapcsolattartás nyelve a német – módosítsuk, és a finn illetve a magyar nyelvet tegyük hivatalossá.) Mindeközben azonban az érintettekkel együttműködve dolgozunk a magyar, német, horvát és más itt élő nemzetiségek kiegyensúlyozott, békésebb együttélése érdekében. E törekvések megvalósításában talán saját múltam, otthonról hozott tapasztalataim is segítenek.

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely

Műhely

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Jankó Ferenc: Sopron történelmi külvárosainak fejlesztési lehetőségei*

264 Jankó Ferenc: Sopron történelmi külvárosainak fejlesztési lehetőségei^{*(176)}

2004. LVIII. ÉVFOLYAM 3. SZÁM / Műhely / Jankó Ferenc: Sopron történelmi külvárosainak fejlesztési lehetőségei* / Bevezetés¹

Bevezetés¹⁽¹⁷⁷⁾

Magyarország történelmi városai általában a fallal körülvett belvárosból avagy városmagból és az azokat övező „váralji” településekből, történelmi külvárosokból álltak, illetve állnak. 1945 után ezek a korábban egymással szorosan együtt fejlődő városnegyedek eltérő fejlődési pályára léptek. Ennek okai a teljesség